

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व
उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

डिसेंबर २०१७ : शके-१९३९

◆ संपादक ◆

श्री. कृष्णकुमार भा. पाटील
सचिव, राज्यमंडळ, पुणे

कार्यकारी संपादक
डॉ. अशोक भोसले
सहसचिव, राज्यमंडळ, पुणे

◆ संपादन सहाय्यक ◆
श्री. गोवर्धन सोनवणे
संशोधन अधिकारी

◆ संपादक मंडळ ◆

सदस्य
श्री. शिवाजी तांबे
श्री. किरण केंद्रे
डॉ. स्नेहा जोशी
डॉ. जयश्री अत्रे
डॉ. सुलभा विधाते
श्री. ज्ञानेश बावीकर

◆ संस्थागार मंडळ ◆
डॉ. शकुंतला काळे
अध्यक्ष, राज्यमंडळ, पुणे

सदस्य

श्री. महेश करजगांवकर
श्री. तुकाराम सुपे

शिक्षण संक्रमण

लेखानुक्रम

■ मनोगत	४
■ भारतीय राज्यघटना आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर डॉ. बबन जोगांडंड	५
■ रसग्रहण कवितेचे : “एकत्वाचे गीत महान” सिंहावलोकन	आश्लेषा महाजन ९
■ सृजनात्मक विचारांच्या निर्मितीचे रहस्य	विवेक भालेराव १५
■ विद्यार्थ्यांना वाचनप्रवृत्त करूया...	नरेंद्र लांजेवार १८
■ राज्यमंडळातील वाचन प्रेरणा दिवस	विजय भदाणे २२
■ कर्वींनी उलगडला कवितेचा प्रवास	राम जाधव २५
■ नवीन पाठ्यपुस्तकांविषयी थोडेसे...	वसंत वाघमारे २७
■ समृद्ध भूगोल शिक्षक	सुरेखा दौँडे २९
■ आजच्या शिक्षण पद्धतीतील उणिवा व उपाययोजना	राजेंद्र पवार ३२
■ वाचू आनंदे - एक यशस्वी प्रयोग	अनिल ल्हायकर ३६
■ इ. नववी मूल्यमापन योजना (सर्व भाषा विषय)	डॉ. स्नेहा जोशी ३८
■ Preparing Learners to Deal with Activity - Based Testing	ज्ञानेश बावीकर ४३
■ परिपत्रक - मूल्यमापन योजना	४५
■ शिक्षण संचालनालय - शिष्यवृत्ती योजना (MAHADBT PORTAL)	४७
■ जाहीर निवेदन	४८
■ वाचकांचे अभिप्राय	४९
■ मंडळाची नवीन प्रकाशने	५०

‘शिक्षण संक्रमण’ हे मासिक मालक, महाराष्ट्र स्टेट बोर्ड ऑफ सेकंडरी अँण्ड हायर सेकंडरी एज्युकेशन, पुणे यांच्यासाठी मुद्रक व प्रकाशक श्री. कृष्णकुमार भास्करराव पाटील यांनी डिलाईट प्रिंटर्स, १६-ए, हिमालया इस्टेट, शिवाजीनगर, पुणे-४११ ००५ येथे छापून स.न. ८३२-ए, फायनल प्लॉट नं. १७८, १७९, बालचित्रवाणीजवळ, आघारकर रिसर्च इन्स्टिट्यूटमार्ग, भांबुर्डा, शिवाजीनगर, पुणे-४११ ००४ येथे प्रसिद्ध केले.

संपादक : श्री. कृष्णकुमार भास्करराव पाटील

- वर्गीय मनीऑर्डरने किंवा ड्राफ्टने पाठवावी. **वार्षिक वर्गीय :** माध्य.शाळा/क.म.विद्यालय/शिक्षक/पालक रु.२००/- किरकोळ अंक किंमत रु. २०/-
- Email : secretary.stateboard@gmail.com | Website : <http://www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in> | फोन : ०२०-२५७०५०००
- अंकातील लेखांचे अन्यत्र कोठेही पुनर्मुद्रण करण्यासाठी राज्यमंडळाची पूर्वानुमती घेणे आवश्यक आहे.

महत्त्वाचे : या अंकात व्यक्त झालेली मते त्या त्या लेखकाची स्वतंत्र असतात; मंडळ त्यास सहमत असेलच असे नाही.

मनोगत

सन २०१७ संपत आल्याची जाणीव देत डिसेंबर आला. ग्रेगोरियन वर्ष संपत असताना आपले शैक्षणिक वर्ष मात्र बहरात असते. वर्गातील अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेच्या जोडीला स्नेहसंमेलने, विज्ञान प्रदर्शने आणि सहली अशा कार्यक्रमांची रेलचेल असणारा हा कालावधी म्हणजे व्यक्तिमत्त्वाच्या बौद्धिक, भावनिक विकासात रंग भरणारा शालेय विश्वातला वसंत ऋतूच! स्नेहसंमेलनाच्या निमित्ताने आयोजित होणाऱ्या नानाविध उपक्रम-कार्यक्रमांमधून विद्यार्थ्यांना आपल्या ठायी असणाऱ्या उपजत कलागुणांची ओळख होते आणि जीवनातले आनंदाचे निधान गवसते. शालेय जीवनातला हा काळ विद्यार्थ्यांच्या मनात आयुष्यभर रुंजी घालत राहतो. त्यामुळे प्रत्येक विद्यार्थ्यांला त्याच्या आवडीच्या उपक्रमात, कार्यक्रमात सहभागी होण्याची संधी मिळेल असे नियोजन करायला हवे.

स्वतंत्र भारताचे पहिले राष्ट्रपती डॉ.राजेंद्र प्रसाद यांची जयंती ३ डिसेंबर रोजी आहे. प्रखर राष्ट्रभक्ती, असीम त्याग आणि कमालीचा साधेपणा हे डॉ.राजेंद्र प्रसाद यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे विशेष. या निमित्ताने त्यांचे कार्य विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचवायला हवे.

६ डिसेंबर हा भारतरत्न डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा महापरिनिर्वाण दिन. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय यांच्या अधिष्ठानावर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय संविधानाचे शिल्प साकारले. भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार डॉ.आंबेडकर यांची विद्यार्थी जीवनातील प्रखर ज्ञानसाधना आजही प्रत्येक विद्यार्थ्यांसाठी आणि शिक्षकांसाठी अनुकरणीय आहे.

थोर स्वातंत्र्य सेनानी, पोलादी पुरुष सरदार वल्लभभाई पटेल यांचा १५ डिसेंबर हा स्मृतिदिन आणि २० डिसेंबर हा थोर मानवतावादी संत गाडगे महाराज यांचा स्मृतिदिन. त्यांची चरित्रे आपल्यासाठी आणि विद्यार्थ्यांसाठी प्रेरक आहेत.

३ डिसेंबर हा ध्वजदिन. यानिमित्ताने भारतीय जवानांचे शौर्य आणि त्याग यांचे आपण नेहमी स्मरण ठेवायला हवे. दिव्यांगांच्या जिददीस आणि उपक्रमशीलतेस सलाम करुया! त्यांच्यासाठीच्या सोयीसुविधा त्यांना उपलब्ध होतील असे पाहूया!

या अंकातील ‘भारतीय राज्यघटना आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर’ या लेखात डॉ.बबन जोगदंड यांनी राज्यघटनेच्या निर्मितीमधील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अतुलनीय योगदानाची दिलेली माहिती उद्बोधक आहे. ‘एकत्वाचे गीत महान’या कवितेचे स्वतः कवयित्री आश्लेषा महाजन यांनी केलेले रसग्रहण या कवितेची निर्मितीप्रक्रिया स्पष्ट करणारे आहे आणि कवितेच्या एकेका शब्दामधून अर्थाची विविध वलये कशी निर्माण होतात याची प्रचिती देणारे आहे. विवेक भालेराव यांचा ‘सृजनात्मक विचारांच्या निर्मितीचे रहस्य’, नरेंद्र लंजेवार यांचा ‘विद्यार्थ्यांना वाचन प्रवृत्त करुया’ हे लेख उद्बोधक आणि वाचनीय आहेत. ‘इयत्ता नववीच्या भाषा विषयांचे अंतर्गत मूल्यमापन’ हा डॉ.स्नेहा जोशी यांचा लेख अंतर्गत मूल्यमापनाच्या अंमलबजावणीच्या दृष्टीने उपयुक्त आहे. अंकात समाविष्ट अन्य लेख दैनंदिन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेसाठी मार्गदर्शक आहेत.

शिक्षण जीवनाशी जोडले जावे, विद्यार्थ्यांमध्ये स्वतंत्रपणे विचार करण्याची क्षमता विकसित व्हावी, त्यांनी आपले विचार आणि कल्पना आत्मविश्वासाने अभिव्यक्त कराव्यात यांसाठी अध्ययन अध्यापन आणि मूल्यमापन प्रक्रियेत अनेक बदल केले जात आहेत. ते प्रयत्नपूर्वक आत्मसात करून वर्गात नेवूया. पाठ्यपुस्तकांच्या माध्यमातून विद्यार्थी विविध विषयांचे ज्ञान मिळवित असतात. स्नेहसंमेलने, विज्ञान प्रदर्शने, सहली अशा विविध उपक्रमांच्या आणि दिनविशेषांच्या माध्यमातून पाठ्यपुस्तकातून मिळणारे ज्ञान जीवन व्यवहाराशी जोडण्याची संधी मिळते. त्यामुळे असे उपक्रम आणि कार्यक्रम यांचे विचारपूर्वक आयोजन महत्त्वाचे ठरते. अशा सर्व प्रयत्नांमधून शैक्षणिक गुणवत्ता विकासाचे लक्ष्य गाठता येईल.

डॉ. शरंगतला काळे
अध्यक्ष,
राज्यमंडळ, पुणे.

भारतीय राज्यघटना आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

- डॉ. बबन जोगदंड

📞 ९८२३३३८२६६

डॉ. बाबासाहेब हे प्रखर राष्ट्रभक्त होते. त्यांना जातीभेद, अंधश्रद्धा, जुनाट रुढी, परंपरा, नष्ट करून बुद्धिवान, विज्ञानवादी उपक्रमशील, नवनिर्माणक्षम समाज निर्माण करावयाचा होता. सर्वांना समान न्याय, हक्क देऊन भारत एकसंघ घडवायचा होता. संविधानाच्या माध्यमातून भारताला विशाल, महाकाय घडवून भारतीयांची प्रतिमा जगासमोर बळशाली निर्माण करण्यासाठी संविधानाची अत्यंत उत्कृष्ट निर्मिती करणे हे मोठे आव्हान त्यांच्यासमोर होते.

केवळ आपल्या विद्वत्तेच्या जोरावर भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या कीर्तीचा डंका सर्वत्र गाजवला. डॉ. आंबेडकरांनी या देशातल्या समस्त समाज बांधवांसाठी काम केल्याने त्यांच्या चाहत्यांमध्ये दिवसेंदिवस वाढ होत चालली आहे. केवळ भारतातच नव्हे तर इतर अनेक राष्ट्रांत डॉ. आंबेडकरांच्या कार्याचा गौरव होत आहे. त्यांनी या देशातील दलित, आदिवासी वंचित, उपेक्षित घटकांसाठी केलेले कार्य तर अजरामर ठरले आहे. केवळ त्यांच्या कार्यामुळेच हा समाज सन्मानाने जीवन जगत आहे, हे इथे मुद्दाम म्हणावेसे वाटते. त्यांच्याकडे प्रचंड विद्वत्ता असल्याने त्यांनी दूरदृष्टी ठेवून केवळ जनतेच्या कल्याणासाठी आपले आयुष्य खर्ची घातले. त्यामुळे आपल्या देशाने त्यांचा 'भारतरत्न' म्हणून सन्मानाने गौरव केला. इतर देशांनीही त्यांना

अत्यंत मानाचे सन्मान दिले. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर त्यांचा उल्लेख 'सिम्बॉल ऑफ नॉलेज' म्हणून होतो. ही त्यांच्या प्रचंड व्यासंगाची आणि कार्याची खरी पावती म्हणावी लागेल. त्यांच्या जयंतीचे शतकोत्तर रौप्य महोत्सवी वर्ष नुकतेच साजरे झाले आणि या रौप्यमहोत्सवी वर्षानिमित्त त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या आणि कार्याच्या अनेक पैलूंवर विविध माध्यमातून प्रकाश टाकला गेला.

असा एकमेव महामानव या जगाच्या पाठीवर होऊन गेला की ज्यांच्या कार्याला तोड नाही. खरे तर त्यांच्या अनेक पैलूंवर लिहिता येईल एवढी त्यांच्या कार्याची व्यापी अथांग आहे. म्हणून एक कवी म्हणतो की

नीला अंबर, नीला समंदर

नीली तेरी निशानी है।

आंसमां से उंची समंदर से गहरी,

बाबा तेरी कहानी है॥

म्हणजेच बाबासाहेबांचे जीवन एवढे विशाल होते, की त्यांचे कर्तव्य शब्दांत सामावणारे नाही. या लेखात त्यांच्या अनेक पैलूंपैकी त्यांचे 'राज्यघटनेतील योगदान' या विषयावर मी मांडणी करीत आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार होते. त्यांनी या देशाला जी घटना दिली आहे, त्या घटनेला जगत तोड नाही. तर या राज्यघटनेची नेमकी सुरुवात कशी झाली. या घटनेची चौकट काय आहे हे

आपण जाणून घेऊया !

या देशामध्ये इंग्रजांचं राज्य होतं, आपण गुलामगिरीत जीवन जगत होतो. देशाला स्वातंत्र्य मिळावं यासाठी अनेकांनी बलिदान दिलं. पुढे महात्मा गांधी यांच्या नेतृत्वाखाली राजकीय स्वातंत्र्याची चळवळ सुरु झाली, तर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या नेतृत्वाखाली सामाजिक स्वातंत्र्याची चळवळ सुरु झाली होती. या दोन्ही चळवळींनी राष्ट्र ढवळून निघाले होते. याच दरम्यान या देशातील सर्व नागरिकांत एकराष्ट्रीयत्वाची भावना वाढीस लागल्याने एकीचं बळ पाहून इंग्रज हादरले होते आणि त्यांनी भारताला स्वातंत्र्य बहाल करण्याच्या हालचाली सुरु केल्या होत्या. १६ मार्च १९४६ रोजी इंग्रजांच्या कॅबिनेट मिशनने सत्ता हस्तांतरणाची घोषणा केली. या घोषणेतच भारतासाठी एक संविधान असावे (नियम व कायदे) अशी एक महत्त्वपूर्ण सूचना होती. त्या अनुंषगाने भारतात स्वतंत्र निवडणुकीच्या माध्यमातून संविधान सभा असावी अशी सूचना आली आणि त्यातून सदस्यांची निवड झाली. यामध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना महत्त्वपूर्ण जबाबदारी देण्यात आली. ती होती संविधान समितीच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष पदाची! डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे त्याकाळी सर्वांत उच्च विद्याविभूषित असल्याने, त्यांना सामाजिक प्रश्नांची उत्तम जाण असल्याने ते कुठल्याही विषयावर, कुठल्याही प्रश्नावर प्रभावीपणे सादरीकरण करीत असल्याने हे काम ते अत्यंत चोखपणे करतील, असा सर्व सदस्यांचा विश्वास असल्याने त्यांना जी जबाबदारी दिली ती अत्यंत योग्य अशी होती. परंतु त्यांनी बुद्धीच्या जोरावर हे आव्हान लीलया पेलले. या संविधान सभेत सात सदस्य होते. त्यापैकी एकाने राजीनामा दिला. एकाचा मृत्यू

झाला. एक सभासद राज्याच्या राजकारणात गुंतून पडला, एक दोन सदस्य दिल्लीपासून खूप दूर होते आणि ते सारखे आजारी असायचे आणि म्हणून संविधानाच्या निर्मितीची पूर्ण जबाबदारी केवळ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या एकट्यावर येऊन पडली. हे मोठे आव्हान त्यांनी आपली तब्येत ठीक नसतानाही स्वीकारून या देशाची राज्यघटना लिहिण्यासाठी ९ डिसेंबर १९४६ ला सुरुवात केली आणि २६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी हे काम पूर्ण केले. तब्बल २ वर्ष ११ महिने १७ दिवस या घटनेच्या कामात त्यांनी स्वतःला झोकून दिले. अनेक देशांच्या घटनेचा अभ्यास करून, अनेक ग्रंथांचा संदर्भ घेऊन त्यांच्या वैयक्तिक ज्ञानाच्या, अनुभवाच्या आधारावर संविधानाला त्यांनी अत्यंत चांगला आकार दिला. १५ ऑगस्ट १९४७ पर्यंत ‘संविधान समितीस’ सार्वभौमत्वाचा दर्जा प्राप्त झाला नव्हता. १८ जुलै १९४७ रोजी ब्रिटिश पार्लमेंटने पास केलेल्या भारतीय स्वातंत्र्याच्या कायद्यानुसार १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी या समितीस सार्वभौमत्व प्राप्त झाले. या वेळेपासून २६ नोव्हेंबर १९४९ पर्यंतच्या २ वर्ष ३ महिने १२ दिवसांच्या कार्यकाळात स्वतंत्र भारताचे संविधान तयार झाले आणि १९५० पासून या देशात संविधानाची अंमलबजावणी सुरु झाली.

काय आहे या संविधानात ?

भारतीय संविधानात (राज्यघटना) एकूण ३९५ कलमे आणि १२ परिशिष्टे आहेत. भारतीय संविधानाचा मूळ उद्देश हा आहे की, या देशातील जनतेचे हित साधणे, त्यांचे कल्याण साधणे म्हणून डॉ. बाबासाहेबांनी संविधानात मानव श्रेष्ठ मानून समग्र भारतीय जनतेवर खूप मोठा विश्वास टाकला आहे आणि या देशातील नागरिकांना सार्वभौमत्व बहाल केले आहे. त्यांनी जी

घटनेची प्रास्ताविका तयार केली आहे, त्या प्रास्ताविकेत संपूर्ण घटनेचे सार सामावलेले आहे. घटनेची प्रास्ताविका अशी आहे.

“आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा व त्याच्या सर्व नागरिकांस सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय; विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा व उपासना यांचे स्वातंत्र्य; दर्जाची, संधीची समानता; निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता यांचे आश्वासन देणारी बंधुता प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून; आमच्या संविधान सभेत आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित करून स्वतःप्रत अर्पण करत आहोत”.

यावरून आपल्या राज्यघटनेची प्रास्ताविका किती अर्थपूर्ण आहे आणि त्यात या देशातील जनतेचे हित कसे सामावले आहे याची प्रचिती येते. म्हणून माजी सनदी अधिकारी मा. इ. झेड. खोब्रागडे यांनी राज्यघटनेच्या प्रास्ताविकेचे वाचन झाले पाहिजे, ही प्रास्ताविका समजावून घेतली पाहिजे आणि संविधानाच्या प्रास्तविकेला शासकीय कार्यालये व विविध महत्त्वाच्या ठिकाणी दर्शनी भागात लावले पाहिजे असा आग्रह धरला आहे. तसेच देशातील शालेय, महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांनी या प्रास्ताविकेचे वाचन केले पाहिजे यासाठी मोठी चळवळ उभारली आहे. त्यांना असे वाटते की, जोपर्यंत भारतातील प्रत्येक नागरिकास संविधानाची ओळख होणार नाही, तोपर्यंत त्यांना त्यांच्या हक्कांची, कर्तव्यांची जाणीव होणार नाही. संविधानात

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी खूप तरुदी करून ठेवल्या आहेत. त्यातील काही महत्त्वाच्या तरुदी इथे नमूद करतो, ज्याना आपले मूलभूत अधिकार म्हणून इथे मांडता येतील.

भारतीय संविधानाची भूमिका अत्यंत, व्यापक, उदार, मूल्यात्मक, मानवतावादी व सर्वजनकल्याणकारक असल्यामुळे आणि या संविधानाला भारतात न्यायाचे तत्त्व प्रस्थापित करावयाचे असल्यामुळे संविधान निर्मात्यांनी भारतीय नागरिकांना मूलभूत अधिकारांची अत्यंत मूल्यवान अशी देणगी दिलेली आहे.

समतेचा अधिकार

भारत देशामध्ये हजारो वर्षांपासून विविध क्षेत्रांमध्ये अस्तित्वात असलेली विषमता नष्ट करून देशातल्या सर्व नागरिकांना माणूस म्हणून एका समान पातळीवर आणणारा अत्यंत महत्त्वपूर्ण असा समतेचा अधिकार या संविधानाने दिलेला आहे (अनु १४ ते १८) हा अधिकार देण्यामागे एक स्पष्ट कबुली आहे की आजवर आमच्यामध्ये समता अस्तित्वात नव्हती तर प्रचंड मोठी विषमता होती. ही विषमता निर्माण करण्यासाठी धर्म मोठ्या प्रमाणात कारणीभूत होता. धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान यांवरून आम्ही माणसामाणसांमध्ये भेदभाव करत होतो. तो संविधानाने नेस्तानाबूत करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

व्यवसाय स्वातंत्र्य

संविधानाने दिलेले व्यवसाय स्वातंत्र्य अत्यंत महत्त्वाचे आहे. हे स्वातंत्र्य आजपर्यंतच्या विषमतावादी इतिहासाला मोडीत काढणारे आहे. यापूर्वी जातनिहाय व्यवसाय ठरलेले होते. जो ज्या जातीत (व्यवसाय गटात) जन्माला आला त्याच्या जातीचा परंपरागत व्यवसाय त्याने केला पाहिजे असे आपल्या

जातिव्यवस्थेने कठोर बंधन घातलेले होते. हे तत्त्व समाजाला जैसे थे अवस्थेत ठेवणारे होते. मानवी जीवनाचे विकासशून्य, प्रवाहशून्य डबके बनवणारे होते. म्हणूनच व्यवसायासंबंधीचा हा अनैसर्गिक नियम संविधानाने नाकारला आणि कोणालाही कोणताही व्यवसाय करण्याची, कोणतीही नोकरी करण्याची मुक्त संधी दिली.

अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार

देशातील जनतेचा व पर्यायाने देशाचा सर्वांगीण विकास व्हावा या भूमिकेतून आपल्या संविधानाने भारतीय जनतेला अनेक महत्त्वपूर्ण गोष्टींबद्दलचे स्वातंत्र्य बहाल केले आहे. संविधानाने भारतातल्या प्रत्येक नागरिकाला भाषण करण्याचा व लेखनाद्वारे किंवा अन्य कुठल्या कलेद्वारे आपल्या विचारांची अभिव्यक्ती करण्याचा अधिकार दिलेला आहे. हा अधिकार लोकशाही राज्यव्यवस्थेतला अत्यंत महत्त्वाचा अधिकार आहे.

भाषण व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अत्यंत महत्त्वाचा पैलू म्हणजे देशातल्या सामान्यातिसामान्य नागरिकालाही सत्तेच्या सर्वोच्च पदावर बसलेल्या कोणत्याही सत्ताधीशाला जाब विचारता येऊ शकतो. मंत्री, प्रधानमंत्री व राष्ट्रपतींनाही एक सामान्य माणूस आपण अमक्या अमक्या ठिकाणी चुकत आहात ती चूक दुरुस्त करा, तुम्ही राबवत असलेले धोरण जनहितकारी नाही ते बदला, असे अगदी निर्भीडपणे सांगू शकतो. हे भाषण व अभिव्यक्तीचे स्वातंत्र्य कुणाही सत्ताधीशाला बेजबाबदारपणे वागू देत नाही. आपणाला जनता कोणत्याही वेळी जाब विचारू शकते याचे भान त्याला सातत्याने ठेवावे लागते. या भाषण व अभिव्यक्ती

स्वातंत्र्याचा आपली सामान्य जनता अजूनही प्रभावीपणे वापर करताना दिसत नाही.

धार्मिक स्वातंत्र्याचा अधिकार

संविधान माणसाच्या सदसद्विवेकबुद्धीला स्वातंत्र्य देते. प्रत्येकजण स्वतःच्या सदसद्विवेकबुद्धीचा वापर करून कोणत्याही धर्माचा स्वीकार करू शकतो. त्या धर्माचे निरूपद्रवी आचरण करू शकतो आणि निरूपद्रवी पदधतीने कोणत्याही धर्माचा प्रचार प्रसारही करू शकतो. आपले संविधान धर्म स्वातंत्र्य देते, परंतु धर्माच्या नावाखाली केल्या जाणाऱ्या कोणत्याही अनैतिक, अन्यायकारक, शोषक व भ्रष्ट कारवायांना प्रतिबंध करते.

शैक्षणिक अधिकार

शैक्षणिक अधिकार देण्यासंदर्भातीही संविधानाची अत्यंत समतावादी व उदार भूमिका आहे. म्हणून राज्याकडून आर्थिक साहाय्य मिळत असलेल्या कोणत्याही शिक्षण संस्थेमध्ये देशाच्या समग्र नागरिकांना मुक्त प्रवेश असेल अशी भूमिका संविधान घेते. सरकारी अनुदान मिळत असलेल्या कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत कोणत्याही नागरिकाला केवळ धर्म, वंश, जात, भाषा या किंवा यापैकी कोणत्याही कारणावरून प्रवेश नाकारता येणार नाही असा संविधानाचा आदेश आहे.

असे अनेक मूलभूत अधिकार घटनाकारांनी संविधानात मांडले आहेत. अत्यंत प्रगल्भ, अत्यंत प्रभावी आणि देशातील सर्व नागरिकांना समसमान न्याय देणारे संविधान या देशाला डॉ. आंबेडकरांनी बहाल केले आहे, म्हणूनच आपली लोकशाही दिवसेंदिवस अत्यंत प्रगल्भ होत चालली आहे

रसग्रहण कवितेचे

“एकत्वाचे गीत महान” सिंहावलोकन

- आश्लेषा महाजन

📞 ९८६०३८७१२३

इंद्रधनुचे रंग वेगळे, तरिही त्यांची एक कमान
विभिन्नतेतहि देश गातसे एकत्वाचे गीत महान ॥४॥

प्रांत वेगळे, रूप वेगळे
वाणी, पूजा, वेष निराळे
हृदयामधुनी आमुच्या वाहे प्राणवायुचा झोत समान ॥१॥

नभी फडफडे उंच तिरंगा
मनात गंगा, हिमनग रांगा
चंद्र, सूर्य अन् इथली माती यांना अमुचे लाख प्रणाम ॥२॥

जीवन आहे दुर्मिळ सुंदर
सुखशांतीचे घडवू मंदिर
देश आमुचा आहे ‘अल्ला’ तोच ‘प्रभू’ अन् तो ‘भगवान’ ॥३॥

आश्लेषा महाजन

सुचली, या विषयीच्या माझ्या शालेय
वयातल्या काही रम्य आठवणी आहेत.
माझे शालेय शिक्षण जुन्नर तालुक्यातील
नारायणगावच्या गुरुवर्य रा. प. सबनीस
विद्यामंदिर ह्या शाळेत झाले. त्याच
शाळेत माझे आई व बाबा शिक्षक होते.
आई मराठी व संस्कृत शिकवायाची.
बाबा संस्कृत व इंग्लिश. शाळेचा
अतिशय विस्तीर्ण परिसर. शेती नि
झाडा-झुड्यांनी व्यापलेला. एका बाजूला
गणपीर डोंगर, दुसऱ्या बाजूला मीना
नदी.

सगळ्या ऋतूंचे रंग लाघवी
सौंदर्य पहात, अनुभवत माझे शिक्षण
चालू होते.

सातवीत असताना मी विज्ञान प्रदर्शनात ‘न्यूटनची
रंग-तबकडी’ मांडली होती. तबकडीवर
‘तानापिहिनिपाजा’ असे सात रंग दिले होते. तबकडी
फिरवली असता सर्व रंग लुप्त होतात आणि केवळ

**कविता सापडल्याचा क्षण, गीताचा/
कवितेचा विषय, त्याची धून, शब्दार्थ,
अन्वय, ध्वन्यार्थ, प्रतिमा,
अल्पाक्षररमणीयत्व, सामाजिक आशय,
त्याची कलात्मक अभिव्यक्ती, ‘गीत’
प्रकाराची वैशिष्ट्ये.... अशा मुद्दयांना धरून
केलेले विश्लेषण...**

महाराष्ट्र च्या एस.एस.सी. बोर्डाच्या इयत्ता दहावी
(द्वितीय भाषा)च्या मराठीच्या ‘वाचन पाठ’ ह्या
पाठ्यपुस्तकात माझी ‘एकत्वाचे गीत महान’ ही कविता
२०१३ पासून समाविष्ट आहे.

अतिशय सुगम-सोपी अशी कविता मला कशी

पांढरा रंग दिसतो, हे नवल मी सान्या प्रेक्षकांना दाखवत होते. रंगांची ती अद्भूत किमया डोळ्यांत भरून राहिली होती.

आठवीतला पंधरा आँगस्ट तर माझ्या मनावर कोरला गेला आहे. आँगस्ट महिना म्हणजे आपल्याकडला साधारण श्रावण महिना. आषाढात असतो घनघोर पाऊस, तर श्रावणात शांत-संयमी रिमझिम आणि ऊन-पाऊस. ऊन-पाऊस म्हटले म्हणजे इंद्रधनुष्य हमखास दिसते. वास्तविक इंद्रधनुष्य ही निसर्गातली त्रिमितिक किमयाच. भुरभुरणाऱ्या पावसातून सूर्यकिरणे विशिष्ट प्रकारे आरपार जातात आणि आकाशाच्या पाश्वभूमीवर आपल्याला इंद्रधनुष्य दिसते. त्यात आमची शाळा निसर्गने वेढलेली. डोक्यावर अथांग आकाशा.

त्या दिवशी शाळेतला स्वातंत्र्यादिनाचा कार्यक्रम यथासांग पार पडला. ‘हे राष्ट्र देवतांचे, हे राष्ट्र प्रेषितांचे, आचंद्रसूर्य नांदो स्वातंत्र्य भारताचे...’ हे कविवर्य ग. दि. माडगूळकरांचे गीत समूहस्वरात आम्ही मुलामुलींनी सादर केले. आम्हाला प्रत्येकाला बिस्किटचा पुडा मिळाला. सारी मुले पांगली, घरी जाण्यास निघाली. मी मात्र आभाळाच्या पाश्वभूमीवरच्या तिरंग्याकडे पहात होते. आणि काय नवल ? दुसऱ्या क्षणी मी एक अद्भूत दृश्य पाहिले. तिरंग्याच्या पलीकडे आकाशात निळसर-काळ्या ढगांवरून इंद्रधनुष्याची कमान साकारली होती. एकीकडे तिरंगी झेंडा नि दुसरीकडे समरंगी इंद्रधनुष्य. रंगांची नुसती उधळण ! मी डोळे विस्फारून तो रंगसोहळा पहात होते. त्याक्षणी मनात विचार आला – तिरंगी ध्वजामध्ये आहेत तीन रंग, पण तो अवघ्या भारताला जोडणारा एकच ध्वज आहे ! न्यूटनच्या तबकडीवरही कितीतरी रंग, पण तिला गती दिली की त्याची होते – सफेद रंगाची एकच चक्राकार चकती ! आणि ह्या इंद्रधनुष्याचे रंग वेगळे, तरीही त्याची एकच कमान.....!

न्यूटनची, तिरंगी ध्वजाची नि इंद्रधनुष्याची रंगपंचमी, ती अनेकतेतील एकता माझ्या स्मृतिपटलावर रेंगाळत राहिली. आजही रेंगाळत आहे.

पुढे मी पुण्याला आले आणि महाविद्यालयात शिक्षण घेतले. त्याच काळात मला कवितेची चाहूल लागली. मी कविता लिहू लागले, वृत्तपत्रात, मासिकांत माझे साहित्य प्रकाशित होऊ लागले. पुस्तके प्रकाशित झाली. एकदा शालेय मुलांसाठी उपयुक्त ठरतील अशी बारा महिन्यांतील सण-उत्सवांवर नवी गाणी लिहावीत, असे मला वाटले. शालेय कार्यक्रमात वर्षानुवर्षे तीच तीच गाणी गायली जातात, असे माझ्या लक्षात आले. मग मी “गाणी बारा महिन्यांची” अशी एक पुस्तिकाच लिहिली. एका प्रकाशन संस्थेने ती छापली. आँगस्ट महिन्याचे गाणे लिहिताना मला हमखास आठवले, माझ्या शालेय वयात अनुभवलेले इंद्रधनुष्य, तिरंगा आणि न्यूटनची तबकडी.

इंद्रधनुष्याचे रंग वेगळे, तरीही त्याची एक कमान....! ही पंक्तीही तयार होती. पण मग जाणवले, इंद्रधनुष्याचे पेक्षा इंद्रधनूचे हा शब्द वापरला तर कवितेत शोभून दिसेल. ताल-मात्रेत बसेल. ठरले तर मग.

इंद्रधनूचे रंग वेगळे, तरीही त्याची एक कमान....

त्यानंतर लगेच पुढची ओळ सुचली-
विभिन्नतेतहि देश गातसे एकत्वाचे गीत महान....

गंमतच झाली. श्रावण महिन्यातला पाऊस, तीन रंगांच्या पाश्वभूमीवरले इंद्रधनुष्य आणि त्याच श्रावण महिन्याची बालकवींची ‘श्रावणमासी हर्ष मानसी..’ ही कविता ज्या ‘पादाकुलक’ वृत्तात लिहिली आहे, त्याच तालात किंवा ‘हरिभागिनी’ वृत्ताच्या आसपास जाणाऱ्या माझ्या ह्या कवितेच्या दोन ओळी उमटल्या.

“इंद्रधनूचे रंग वेगळे, तरीही त्याची एक कमान....

विभिन्नतेतहि देश गातसे एकत्वाचे गीत महान...”

ह्या दोन ओळी म्हणजे ध्रुपद तयार झाले. (पाठ्यपुस्तकात ‘धृ’ असे लघुरूप लिहिले आहे, त्याचा अर्थ ध्रुपद) ध्रुपद म्हणजे त्या काव्याचा मुख्य आशय. एखाद्या सुभाषितप्रमाणे हे कधी कधी एखादे सार्वकालिक सत्य सांगते. जी ओळ पुन्हा पुन्हा गायली जाते, आळवली जाते, बिंबवली जाते, ती पंक्ती म्हणजे ध्रुपद. आपण एक ‘गीत’ लिहित आहोत, याची मला जाणीव होतीच. त्यादृष्टीने गीत कसे लिहायचे, याचा अभ्यास केला होता. ध्रुपद आणि कडवी (किंवा अंतरा) यांची आशयघन- अर्थपूर्ण मांडणी म्हणजे गीत, असे म्हणता येते. प्रसाद, सहजता आणि गेयता ही गीताची वैशिष्ट्ये होत. गीत विशिष्ट मात्रेत किंवा मीटरमध्ये लिहिले जाते, छंद-वृत्तात लिहिले जाते, म्हणूनच ते गायनानुकूल असते. देशभक्तीपर गीत समूहस्वरात म्हटले तर त्यात जोश निर्माण होतो. ध्रुपद समूहाने आणि कडवी विविध आवाजात अशीही स्वररचना करता येते. असा सगळा विचार माझ्या अंतर्मनात लहरत होता. त्यानुसार अगदी तालासुरात बसतील अशीच कडवी मी लिहिली. (कडवी ‘पादाकुलक’ वा ‘हरिभागिनी’ वृत्तांत नाहीत. फक्त ध्रुपद व ध्रुपद-पूर्व ओळी ह्या वृत्तांच्या जवळ जाणाऱ्या आहेत.)

पहिल्या कडव्यात भारताच्या विविधतेतील एकतेचा अल्पाक्षरात मागोवा घेतला. कारण तोच ह्या गीताचा बीज-विषय आहे. हे गीत मुख्यत्वे शालेय मुलांसाठी लिहिले आहे. त्यामुळे प्रासादिकता (सोषेपणा), थेटपणा त्यात आहे, आपल्या भारतात वैविध्यपूर्ण प्रांत आहेत. कुठे डोंगर रांगा आहेत, तर कुठे वाळवंट. कुठे समुद्रकिनारा तर कुठे हिमाच्छादित पर्वत-शिखरे. कुठे नद्यांचा त्रिभुजप्रदेश तर कुठे घनदाट जंगलांचा सुजलाम् सुफलाम् पद्मा. त्या त्या प्रांतात राहणारी माणसेही वेगवेगळी आहेत. अशाप्रकारे ‘प्रांत वेगळे’ ह्या दोन शब्दांत इतके

सारे संदर्भ ध्वनित होतात. अशा ह्या भूमीवर विविध रूपांची माणसे राहतात. त्यांची वाणी म्हणजे बोली आणि भाषा वेगवेगळी आहे. मराठी, कन्नड, तेलुगू, राजस्थानी, पंजाबी, बंगाली इत्यादी प्रादेशिक भाषाभागिनी आपल्या देशात काहीशे वर्षापूर्वीपासून नांदत आहेत. ह्यांतील बहुतेक भाषा ह्या प्राचीन अशा संस्कृत आजीची नातवंडे आहे. त्यांच्यात अंतर्यामी साम्य असले, तरीही त्या वेगळ्या वाणी आहेत. त्यांच्या लिप्या वेगवेगळ्या आहेत. त्यांचे उच्चार नि व्याकरण भिन्न आहे. त्यांचे ढंग, हेल वेगळे आहेत. प्रादेशिक भाषांची समृद्धी ही आपल्या देशाचे वैशिष्ट्य आहे.

इथल्या लोकांची पूजा वेगळी आहे, ही साधीशीच पंक्ती खूप व्यापक अर्थ सांगते. पूजा म्हणजे देवपूजा. किंवा परमेश्वराला आवाहन करण्याची रीत. ह्यात अनुस्यूत असतात प्रार्थना करण्याच्या पद्धती, रुढी, परंपरा, धर्मग्रंथ, संस्कृती-उत्सव-उरुस इत्यादी. याशिवाय दैवतशास्त्र आणि इंडॉलॉजी ह्या ज्ञानशाखाही सजगपणे धर्मग्रंथांचा अभ्यास करतात. ‘पूजा’ म्हणजे इथले विभिन्न धर्म, पंथ, संप्रदाय सुदृधा. यांचे एकत्रित सहजीवन.

इथे जे वेगवेगळे कपडे घालणारे लोक आहेत, त्यात महिला अधिकतर सहावारी वा नऊवारी साडी अथवा पंजाबी ड्रेस घालतात. साडी नेसण्याच्या पद्धतीही वेगवेगळ्या आहेत. कांजिवरम्, इरकल, बेळगावी, सोलापुरी, पैठणी, इंदोरी, पुणेरी, कलकत्ता-कॉटन, लखनवी, बनारसी इत्यादी साड्या त्या त्या प्रदेशाची नावे घेऊन बाजारात दाखल होतात.

इथले बहुसंख्य पुरुष शर्ट-पॅट घालतात. काही सदरा-पायजमा तर काही लुंगी नेसतात. काही लोक आजही धोतर नेसतात. काही मुली परकर पोलकं परिधान करतात. कुणी पाश्चात्यांच्या अनुकरणातून शर्ट-पॅट घालणे पसंद करतात. विविध प्रांत विविध कपड्यांच्या

व्यापारात मग आहेत. अशाप्रकारे ‘वेश निराळे’ ह्या दोन शब्दांत इतका मोठा तपशील अध्याहृत आहे.

‘अल्पाक्षरमणीयत्व’ हे काच्याचे वैशिष्ट्य होय. त्यानुसार अनेक अर्थ, अन्वय, विषय, आशय, संदर्भ यांच्या सौंदर्यपूर्ण मिलाफातून/मांडणीतून अल्पाक्षरांमध्ये महान आशय भरलेला असतो. पहिल्या कडव्याचा हा विस्तार होय. अशाप्रकारे आमच्यातल्या कितीतरी गोष्टी भिन्न असल्या तरी आमच्या हृदयामधून वाहणारा प्राणवायुचा झोत मात्र एकच आहे, आमच्या आसपास वाहणारा वारा एकच आहे. वायू हे पंचमहाभूतांपैकी एक महाभूत. ते आपल्या हृदयात श्वासांच्या रूपात अखंड येरझान्या घालत असते. सजीव असण्याची ग्वाही म्हणजे आपल्या हृदयातील श्वास. कोणी कोणत्याही धर्म-पंथाचा असला तरी त्याच्या हृदयात वाहणारा प्राणवायू एकच असतो. ही जाणीव प्रगल्भ, व्यापक करणारी आहे. एवढ्या सान्या आशयासाठी कडव्यात योजले आहेत, केवळ काही मोजके शब्द ! जसे –

प्रांत वेगळे, रूप आगळे
वाणी, पूजा, वेश निराळे
हृदयांमधुनी आमुच्या वाहे प्राणवायुचा झोत
समान... ॥१॥

हीच ती विविधतेतील एकरूपता !

वरील पंकर्तीमध्ये ‘आगळे आणि निराळे’ हे उभे यमक योजले आहेत. शिवाय ‘झोत समान’ नंतरची टिंबे आणि ‘॥१॥’ असा आकडा आणि त्या आधी-नंतर दोन दंड असले की त्याचा अर्थ हे पहिले कडवे संपले. ‘समान...’ ह्या शब्दांनंतर ‘इंद्रधनूचे ...’ हे ध्रुपद आळवणे अपेक्षित असते.

दुसऱ्या कडव्याची सुरुवात –

नभी फडफडे उंच तिरंगा अशी आहे. हे चारही शब्द अतिशय महत्त्वाचे आहेत. आपल्या देशाचा सार्थ अभिमान त्यात ठासून भरला आहे. नभी म्हणजे

आकाशात. आज जगभरात भारत देशाची प्रतिमा उंचावली आहे. नव्या शतकाकडे आत्मविश्वासाने वाटचाल करणारा, प्रगती करणारा आपला देश आहे. हे सांगण्यासाठी ‘नभी फडफडे उंच तिरंगा...’ ही पंक्ती योजली आहे. ‘फडफडे’ ह्या शब्दामध्ये डौल आहे. दिमाख आहे. वाच्याचा मुक्तपणा आहे. चळवळीचे सामर्थ्य आहे. तो ध्वज ‘उंच’ आहे. उंच आहे म्हणजे तो दुरूनही दिसतो आहे. उंच आहे म्हणजे तो जगाच्या पाठीवर उच्च स्थानावर आहे. ह्या सान्याचा अर्थ त्या ध्वजाला आपल्या देशातच नव्हे तर संपूर्ण जगामध्ये मानाचे स्थान आहे. त्या ध्वजाचा इतर देशांना आदरयुक्त दबदबा वाटतो आहे.

काच्यस्यात्मा ध्वनिः । असे आनंदवर्धन नामक संस्कृत वैद्याकरणाने म्हटले आहे. कवितेच्या आत लपलेल्या ‘ध्वनित अर्थाचा किंवा ध्वन्यार्थाचा’ मागोवा घेतला की त्यातील शब्दांपलीकडला सखोल अर्थ जाणवू लागतो.

त्यानंतरचे शब्द आहेत – ‘मनात गंगा, हिमनग रांगा...’

गंगा म्हणजे केवळ गंगा नदी नव्हे. गंगा म्हणजे सर्व जलाशय. गंगा म्हणजे सर्व जलाशयांना सामावून घेणारे संजीवक जलतत्त्व ! ही गंगा, हे जीवनदायी जलतत्त्व आमच्या मनामनात अखंडपणे वाहते आहे. जल किंवा आप हेही पंचमहाभूतांपैकी एक आहे. पाण्यामुळे त्या जलतत्त्वाविषयी आमच्या मनात अगाध कृतज्ञता आहे. त्याविषयी आमच्या मनात मानाचे स्थान आहे. त्या उत्तरसीमेवर गस्त घालणाऱ्या हिमाच्छादित पर्वतरांगांविषयी, नग (न गच्छति) म्हणजे जो कुठे जात नाही. एका जागी स्थिर आहे, अचल आहे असा तो. पर्वताला ‘नग’ असे म्हणतात. गंगा आणि हिमनग रांगा यांविषयी आमच्या मनात अतोनात आदर आहे.

यानंतरची पंक्ती अशी आहे -

**चंद्र, सूर्य अन् इथली माती यांना आमुचे
लाख प्रणाम ... ॥२॥**

चंद्र-सूर्य ही देखील ‘तेज’ ह्या महाभूताची रूपे आहेत. पृथ्वीवरील रात्र आणि दिवस यांना विभागणारे हे खगोलातले तेजोगोल आहेत. चंद्र हा रात्रीकडे नेणारा, विश्रांतीचा उत्सव करणारा अंधारातला प्रवासी, तर सूर्य हा चैतन्यमंत्र देणारा, जगण्याला गती देणारा प्रखर प्रकाशाचा दूत, ह्या दोन्हींसह इथल्या मातीला लाख प्रणाम करावा असे मला वाटते. माती म्हणजे पृथ्वी, किंवा मर्यादित अर्थने आपली भारतभूमी. आपला मनुष्य जन्म दुर्लभ आहे, भारतात मनुष्य जन्म मिळणे तर अतिशय दुर्लभ असे भारतीय संस्कृती मानते. खरेच, माणसाचा जन्म मिळणे फार भाग्याचे असते. आपल्याला जे जीवन भेट म्हणून मिळाले आहे, ते दुर्मिळ आहे, सुंदर आहे. सुंदर आहे कारण आपण आपल्या ज्ञानेन्द्रियांच्या साहाय्याने हे अद्भूत सौंदर्य अनुभवू शकतो. इतर प्राणीमात्रांपेक्षा, वनस्पतीपेक्षा माणसामध्ये अधिक प्रगत अशी बुद्धिमत्ता आहे. माणसाकडे भाषा आहे, अभिव्यक्ती आहे, स्मरणशक्ती आहे, नवे काही उभारणारी सृजनशीलता आहे. मुख्य म्हणजे माणसाकडे प्रदीर्घ कालखंडातून संक्रमित होणारी संस्कृती आहे. असे हे दुर्मिळ आणि सुंदर जीवन लाभल्यावर त्याचा उपयोग विधायक, समाजोपयोगी व सकारात्मक कामासाठी करायला हवा. समाजात विद्वेष पसरवणे, दंगे-धोपे करणे, विषारी वातावरण निर्माण करणे ह्या गोष्टी टाळायला हव्यात. कारण आपल्याला समाजात एक सुंदर मंदिर घडवायचे आहे. हे मंदिर सिमेंट-विटा-दगड यांनी बांधायचे नाहीय. त्यात कुठलीशी दगडी वा संगमरवरी मूर्ती ठेवायची नाहीय. तिथे उत्सव, भजन-कीर्तन करायचे नाही वा प्रसाद वाटायचा नाहीय. अशी मंदिरे आपल्या देशात भरपूर - नको तेवढी अमाप - आहेत. त्या

देवळांमध्ये आपल्याला एका देवळाची भर घालायची नाहीय. आपल्याला वेगळे, विलक्षण मंदिर घडवायचे आहे. ते म्हणजे -

सुखशांतीचे घडवू मंदिर, सुजलाम् सुफलाम्
काळी आई. आपले भरणपोषण करणारी पृथ्वी हेही एक महाभूत आहे. ह्या सर्वांच्या तालबद्ध गतीमुळे आपल्या अवघ्या सजीवांचे जीवन चालू आहे. त्यांना ‘लाख’ प्रणाम ! ‘लाख’ ही एक संख्या असली तरी तिचा अर्थ असंख्य, अगणित असाच घ्यायला हवा. म्हणजे चंद्र, सूर्य अन् इथली माती यांना आमुचे अगणित, अनंत प्रणाम... असाच अर्थ घ्यायला हवा. इथे कुठल्या विशिष्ट देवाला वा देवीला प्रणाम केलेला नाही. पण आपल्या आयुष्याला गती आणि अर्थ देणाऱ्या चंद्र, सूर्य आणि मातीला प्रणाम केला आहे. विश्वात्मक जीवनचक्राला प्रणाम केला आहे. ही गोष्ट आपापल्या मनातील श्रद्धा तपासण्यासाठी दिशादर्शक ठरावी.

ह्या दुसऱ्या कडव्यात ‘आगळे’ व ‘निराळे’ हे कडव्यातील यमक असून ध्रुपदापूर्वीच्या विशिष्ट मात्रेतल्या ओळीत ‘प्रणाम’ हे यमक ध्रुपदाच्या ‘कमान’ नि ‘महान’ ह्या शब्दांशी जुळणारे आहे.

आता तिसरे कडवे पाहू. ह्या कडव्यात कविता एका उंचीवर जाऊन पोचते. कारण ह्या कडव्यामध्ये दुर्मिळ अशा मनुष्यजन्माचा, माणसातल्या माणुसकीचा, भूमातेचा आणि एकूणच मानव्याचा धर्मातीत विचार मांडला आहे. ओळी अशा आहेत -

जीवन आहे दुर्मिळ, सुंदर

सुखशांतीचे घडवू मंदिर

**देश आमुचा आहे ‘अल्ला’, तोच ‘प्रभू’
अन् तो ‘भगवान’ ... ॥३॥** सिमेंट-विटांचे मंदिर बांधणे सोपे आहे, पण सुख-शांतीचे मंदिर बांधणे तितकेसे सोपे नाही. सोपे नाही, पण प्रयत्नांती शक्य मात्र आहे. समाजामध्ये सुख, शांती, समाधान, भातृभाव, सहानुभूती,

सहिष्णुता, सहकार्य, न्याय, समानता, सेवाभाव, कृतज्ञता, कर्तव्यदक्षता, नैतिकता, सर्वोदय, अंत्योदय... अशी मूल्ये जोपासणे, नव्हे त्या मूल्यांचेच मंदिर घडवणे इथे अपेक्षित आहे. अज्ञानाचा, अत्याचाराचा, भ्रष्टाचाराचा, सर्वप्रकारच्या प्रदूषणांचा आणि अंधश्रद्धांचा अंधार दूर करून निरोगी समाज निर्माण करणे हे आपले काम आहे. मातृ-पितृकृणासह समाजक्रण, देशक्रण फेडणे हे आपले प्रत्येकाचे सजग, दक्ष नागरिक म्हणून कर्तव्य आहे. सर्व नागरिकांनी ठरवून हे केले तर सुखशांतीचे मंदिर घडवणे सहज शक्य आहे. इथे आवश्यकता आहे ती सामूहिक कार्यक्रमाची.

सुखशांतीचे घडवू मंदिर ह्या तीन शब्दांमध्ये असा व्यापक अर्थ दडलेला आहे. हा अर्थ त्यात अध्याहृत आहे. काही शब्दांच्या मधल्या अंतच्यामध्ये विस्तृत अशा ‘गाळलेल्या जागा’ असतात. अशा गाळलेल्या जागा कवितेत तर बहुतकरून असतातच. रसिक वाचकांनी, शिक्षक-समीक्षकांनी त्या गाळलेल्या जागा भरून कवितेचा रसास्वाद घ्यायचा असतो.

कवितेची सांगता मानव्याच्या एका उंचीवर गेली आहे. कारण सुखशांतीच्या विराट नि सुंदर मंदिरात कुठल्याही दगडी देवाची स्थापना न करता आपल्या देशाचीच प्राणप्रतिष्ठापना आपण करायची आहे. आमचा देश हाच आमचा ‘अल्ला’ आहे, तोच ‘प्रभू’ आहे आणि तोच आमचा ‘भगवान’ आहे. त्यामुळे आमच्या देशाखेरीज आणि त्यातील ‘मानव्यर्धमा’ खेरीज वेगळ्या कुठल्या धर्माची, पंथाची आम्हाला आवश्यकताच नाही. देशाचे रक्षण म्हणजेच पर्यायाने त्यावर राहणाऱ्या माणसांचे, चराचर सृष्टीचे रक्षण. सुखशांतीच्या मंदिरात अवघ्या देशाची प्राणप्रतिष्ठापना करणे म्हणजेच त्या देशातल्या प्रत्येक नागरिकांचीच प्राणप्रतिष्ठापना ! म्हणजे आपल्या सर्वांचीच !

अशाप्रकारे धर्म, पंथ, जाती, वर्ण इत्यादींचे अवडंबर माजवून, त्याचेच राजकारण करून मायभूमीवर द्वेषाचे, अविश्वासाचे, अशांतीचे, भयगंडाचे वातावरण निर्माण करणाऱ्या समाजकंटकांना आमच्या सुखशांतीच्या मंदिरात स्थान नाही. त्याचबरोबर देशविधातक, प्रक्षोभक असे जे जे काही आहे, त्यांनाही आमच्या देशात स्थान नाही, असा आशावाद व्यक्त करून मी कवितेची सांगता केली आहे.

ह्या सांगतेच्या कडव्यात सुंदर आणि मंदिर हे यमक आणि ध्रुपदाच्या शेवटच्या शब्दाला ‘भगवान’ हे यमक योजले आहे. ते अर्थपूर्णही आहे आणि गेयतेला पूरकही आहे.

अशाप्रकारे हे ‘एकत्वाचे महान गीत’ आहे. गीताची ढोबळपणे खालील लक्षणे असतात -

- १) गीताची सुरुवात करणारे, विषयाचे प्रतिपादन करणारे एक किंवा दोन ओळींचे ध्रुपद (मुखडा).
- २) किमान दोन किंवा अधिक ओळींचे, यमकयुक्त, विशिष्ट मात्रेतले कडवे (अंतरा).
- ३) त्यानंतर ध्रुपदाच्या मात्रेतली व ध्रुपदाच्या यमकाला जुळणारी यमकयुक्त पंक्ती आणि पुन्हा आळवली जाणारी ध्रुपद-पंक्ती अशी गीताची रचना असते.
- ४) गेयता, गायनानुकूलता ही वैशिष्ट्ये मात्रा-वृत्तादिमुळे साकार होतात.

‘एकत्वाचे गीत महान’ मध्ये ह्या तांत्रिक बाबीसुद्धा व्यवस्थित पाळल्या गेल्या आहेत. म्हणूनच ह्या गीताला चाल लावणे, ते गीत गाणे सहजशक्य होते. स्वातंत्र्यदिन, अँगस्ट क्रांती दिन, गणतंत्रदिन, लोकशाही दिन, ध्वज दिन, कुणा स्वातंत्र्य सेनानीचा स्मृती दिन वा जयंतीदिन किंवा समाजातल्या कुठल्याही कार्यक्रम प्रसंगी हे गीत सादर करता येते.

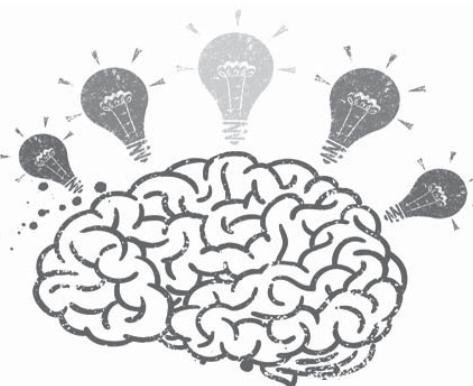

सृजनात्मक विचारांच्या निर्मितीचे रहस्य !

– विवेक भालेराव, नाशिक

गाढ झोपेच्या टप्प्यात मेंदूने दिवसा आत्मसात केलेल्या कौशल्यांची स्मृती बळकट होते. यात सायकल चालवणे, चालणे, धावणे, पोहणे, लिहिणे, शर्टाची बटणे लावणे इत्यादी कौशल्यांचा अंतर्भाव होतो. गाढ झोपेत मेंदूतील पेशींची झीज व हानी भरून काढली जाते. मेंदूतील पेशीत जटिल प्रथिनांची निर्मिती होते. गाढ झोपेत मेंदू नवी माहिती जुन्या माहितीशी जुळवण्याचे काम विनाव्यत्यय करू शकतो. त्यामुळे सृजनात्मक विचारक्षमतेत वाढ होते.

गाढ झोप, विरंगळा, निसर्गाचा सहवास, संगीत, योगाभ्यास या गोष्टींचा चांगली स्मरणशक्ती, उच्च बुद्धिमत्ता यांच्याशी संबंध असतो हे वैज्ञानिकांना गेल्या अनेक वर्षांपासून माहीत आहेत. झोपेतील स्वप्नांनी, मनाच्या मुक्त अवस्थेत केलेल्या विचारांनी नोबेल पारितोषिके मिळवणाऱ्या रचनात्मक विचारांना जन्म दिलेला आहे हे वाचून तुम्हाला कदाचित आश्चर्य वाटेल. अबोध मनाची (सबकॉन्शेस मार्ईड) प्रेरक शक्ती खूप प्रभावी असते. झोप आणि स्वप्ने नव्या वैज्ञानिक शोधांना, कलात्मक गोष्टींना जन्म देऊ शकतात मात्र त्यासाठी जागेपणी केलेले प्रयत्न, वाचन, अभ्यास महत्वाचे असतात हे इतिहासाने दाखवून दिलेले आहे. नुसत्या तर्क शास्त्रीय

विचारसरणीपेक्षाही ज्ञान, कल्पना व कौशल्याच्या संगमातून सर्जनात्मक विचार सुचतात.

आपल्या मनाच्या ‘बोध’ अवस्थेत आपल्याला वर्तमानाच्या वस्तुस्थितीची जाणीव असते. बोधपूर्व अवस्थेत स्मृती व इच्छांचे मोठे भांडारच उपलब्ध असते. ते कधीही उपलब्ध होऊ शकते. वर्तमानात वावरणारे आपले मन हा हिमनगाचा वर दिसणारा अल्पसा भाग असतो. तर मनाच्या अबोधावस्थेत खोल दडलेल्या स्मृती, इच्छा, प्रच्छन्न प्रेरणा यांचा खूप मोठा भाग दडलेला असतो. आपल्या अबोध मनाद्वारे आपल्याला मिळणारी प्रेरकशक्तीही मोठी असते. झोपेतल्या स्वप्नांच्या स्वरूपात आपल्या अबोध स्वरूपाच्या इच्छांचे आपण शामन करून

घेत असतो. सामान्य माणसांची स्वप्ने आणि वैज्ञानिकांची स्वप्ने यात थोडासा फरक असतो. वैज्ञानिकांच्या स्वप्नांना सत्याचे पंख असतात असे म्हटले जाते. त्यांच्या स्वप्नांतील विचारांना वास्तवातील तर्कशुद्ध विचार, प्रयोग, गणित यांचे पाठबळ असते. त्यामुळे

वैज्ञानिकांची स्वप्ने नव्या शोधांना जन्म देऊ शकतात.

आपल्या झोपेच्या विविध टप्प्यात मेंदूतून ज्या सूक्ष्म विद्युतलहरी वाहतात त्यांचा आपल्या स्मृतीच्या विविध कार्याशी संबंध असतो.

मेंदूतील लघुकालिक स्मृती ही दीर्घकालिक

होण्यासाठी क्षीण मेंदूला ही झोपेच्या टप्प्याची गरज असते. या टप्प्यात मेंदू उद्घोषित स्मृती तयार होते. त्यात माहिती, घटना, शब्दांचे अर्थ, व्यक्तीविषयक माहिती, गतकालीन स्मृती तसेच संभाव्य गोष्टींच्या आठवणींची स्मृती इत्यादीचा समावेश होतो.

गाढ झोपेच्या टप्प्यात मेंदूने दिवसा आत्मसात केलेल्या कौशल्यांची स्मृती बळकट होते. यात सायकल चालवणे, चालणे, धावणे, पोहणे, लिहिणे, शर्टाची बटने लावणे इत्यादी कौशल्यांचा अंतर्भाव होतो. गाढ झोपेत मेंदूतील पेशींची झीज व हानी भरून काढली जाते. मेंदूतील पेशीत जटिल प्रथिनांची निर्मिती होते. गाढ झोपेत मेंदू नवी माहिती जुन्या माहितीशी जुळवण्याचे काम विनाव्यत्यय करू शकतो. त्यामुळे सृजनात्मक विचारक्षमतेत वाढ होते. मज्जापेशींत नवे जोडबंध (synapse) निर्माण होतात. फारशा महत्वाच्या नसणाऱ्या गोष्टी स्मृतीतून वगळल्या जातात. झोपेच्या याच काळात व्यक्तीला स्वप्ने पढू शकतात.

जगातील अनेक प्रसिद्ध वैज्ञानिकांनी त्यांना स्वप्नात अत्यंत महत्वाच्या कल्पना सुचल्याचे प्रतिपादन केलेले आहे.

नील्स बोर (Bohr) हा डॅनिश भौतिकशास्त्रज्ञ पुंजसिद्धांताचा जनक मानला जातो. अणूची संरचना त्याला एका स्वप्नाद्वारे सुचली. आपल्या सूर्यमालेतील ग्रह ज्याप्रमाणे सूर्यभोवती परिभ्रमण करतात त्याप्रमाणे इलेक्ट्रॉन्स अणुकेंद्रकाभोवती फिरत आहेत असे स्वप्न त्याने बघितले. मग प्रयोगशाळेत त्याची काही सिद्धता मिळते का ते त्याने पाहिले. प्रत्यक्षात ते खेरे ठरले ! इ.स. १९२२ या वर्षाचे भौतिकशास्त्रातील नोबेल पारितोषिक त्याला मिळाले.

ऑटो लोएवी (Loewi) हा जर्मन औषधनिर्माण व जैवमानस वैज्ञानिक होता. मेंदूतील मज्जासंदेशांच्या वहनाचे स्वरूप रासायनिक असते की जैवविद्युत असते हा विचार त्याला सतावत होता. त्याला इ.स. १९२० मध्ये एक स्वप्न पडले. त्यानुसार त्याने बेडकांवर प्रयोग करून बघितले. त्याला त्या प्रयोगांतून मेंदूतील ऑसिटिलकोलीन या रसायनाचा शोध लागला. मेंदूतील मज्जापेशींच्या जोडबिंदूवरील सूक्ष्म रिकाम्या जागेवरील बिंदूवर (Synapse) रासायनिकीत्या मज्जासंदेशांचे वहन होत असल्याचे त्याने सिद्ध केले. त्याच तळ्हेचा निष्कर्ष काढलेल्या सर हेनी डेल यांच्याबरोबर विभागून त्याला इ.स. १९३६ सालचे वैद्यकशास्त्रातील नोबेल पारितोषिक दिले गेले.

द मित्री मेंडेलेव्ह हा रशियन रसायनतज्ज्ञ तेव्हा ज्ञात असणाऱ्या रासायनिक मूलद्रव्यांची पद्धतशीर मांडणी करण्याचा तर्कशुद्ध मार्ग अनेक वर्षे शोधत होता. इ.स. १८६९ मध्ये त्याने मूलद्रव्यांची नावे कार्डावरती (एका कार्डावर एक) लिहिली. प्रत्येकाचे गुणधर्म देखील लिहिले. प्रत्येक मूलद्रव्याचा अणुभारी महत्वाचा आहे हे त्याच्या लक्षात आले. त्याच्यावर विचार करतच तो टेबलावर डोके ठेवून झोपून गेला. तो जागा झाला तेव्हा त्याला मूलद्रव्यांची मांडणी अणुभार व रासायनिक समानतेद्वारे कशी करायची ते सुचलेले होते. त्याला डुलकी लागल्यावर त्याच्या अबोध मनाने ते काम केलेले होते. त्यांची तर्कशुद्ध मांडणी त्याने मूलद्रव्यांच्या आवर्तसारणीद्वारे (Periodic table) प्रत्यक्षात आणली. त्याने आवर्तसारणीचा नियमही मांडला. त्या काळात न शोधल्या गेलेल्या मूलद्रव्यांच्या गुणधर्मांचे भाकीतही त्याने केले. पुढे त्याच्या आवर्तसारणीत अनेक सुधारणा होत गेल्या. रशियातील मॉस्कोत मेंडेलेव्हच्या नावाचे विद्यापीठ आहे.

बेंझीन या सेंद्रीय रसायनात अणूंची रचना कशी करायची असा प्रश्न अँगस्ट केक्युले या जर्मन वैज्ञानिकाला पडलेला होता. इ.स. १८६५ चा तो काळ होता. इतर हायड्रोकार्बनी संयुगात आढळते त्यापेक्षा बेंझीनमधील कार्बन व हायड्रोजन अणूंचे गुणोत्तर वेगळे होते. हिवाळ्याच्या थंडीत तो खुर्चीवर बसलेला होता. त्याला डुलकी लागली. झोपेत त्याच्या मनःचक्षुंसमोर त्याला अनेक अणू नाच करीत असल्याचे दिसले. शेवटी त्याने त्या असंख्य अणूंना सापाच्या आकारात बघितले. नंतर त्या सापाने स्वतःचे शेपूट गिळले ! त्या स्वप्नाने केक्युलेला बेंझीनची चक्रीय रचना सुचली व रासायनिक बंधांच्या नव्या विश्वाला प्रारंभ झाला !

इ.स. १९२१ या वर्षीचा नोबेल विजेता व सापेक्षता सिद्धांताचा जनक अल्बर्ट आईनस्टाईन हा नेहमी म्हणत असे की, संशोधनात कल्पनाशक्ती ही नुसत्या ज्ञानपेक्षा जास्त महत्त्वाची आहे. त्याच्याजवळ त्याचे इतर समकालीन विद्यार्थी वापरत होते तेच वैज्ञानिक संदर्भ होते. वेगळी विशेष पुस्तके नव्हती. तरीही त्याने अत्यंत अवघड वैज्ञानिक संकल्पनांना मूर्त स्वरूप दिले. त्याच्या शोधनिबंधांनी पुढील शंभर वर्षे केवळ भौतिकशास्त्रच नव्हे तर एकूणच विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात प्रभाव निर्माण केला.

अणुशक्ती, अवकाश संशोधन, इलेक्ट्रॉनिक्स या ज्ञानशाखात आईन्स्टाईनच्या संशोधनाचे उपयोजन केले गेलेले आहे. त्याची रहाणी अत्यंत साधी होती. त्याच्या व्यावहारिक गरजा फारशा नव्हत्या. आपल्याला नवी कल्पना अंतःप्रेरणेतून अचानकपणे सुचते. पण ती आधीच्या बौद्धिक कल्पनेवरच आधारित असते असे त्याने म्हटलेले आहे. व्हायोलीन हे वाक्य वाजवणे, दूर

पायी भटकंती करणे अशा गोष्टी म्हणजे त्याच्यासाठी फावल्या वेळेतील रिकामटेकड्या गोष्टी नसून त्याच्या वैचारिक कामाच्या प्रक्रियेचाच एक भाग होता. व्यावहारिक जगातील रटाळपणापासून तो अलिप्त होता. कलात्मक गोष्टींतून मिळणारे आनंदाचे क्षण हा त्याच्या दृष्टीने अमूल्य ठेवाच होता. निसर्गाच्या सान्निध्यात फिरताना त्याच्या अंतर्मनात संशोधनाचे विचार चालूच असत.

इ.स. १९२२ मध्ये त्याने जपानमध्ये अनेक भाषणे दिली. एका भाषणात तो म्हणाला, “मी जर्मनीतील बर्न शहरातील पेटंट ऑफीसमधील खुर्चीवर बसलो होतो तेव्हा मनात विचार आला की एखादी व्यक्ती मुक्तपणे खाली पडत असेल तर तिला तिचे वजन जाणवणार नाही ! आणि मी दचकलो ! तो साधा विचार माझ्या मनात कायम स्मरणात राहिला व त्याने मला गुरुत्वाकर्षणाचा (सामान्य सापेक्षतेचा) सिद्धांत मांडण्याची प्रेरणा दिली.”

इ.स. १६१९ मध्ये रेने देस्कार्त या फ्रेंच तत्त्वज्ञ, गणिततज्ज्ञ व वैज्ञानिकाने प्रतिपादन केलेल्या वैज्ञानिक विचारपद्धतीचा उगम त्याच्या स्वप्नात होता असे त्याने म्हटले आहे.

जगातील पहिली ‘फ्रॅकेन्स्टाईन’ ही विज्ञान कल्पना काढंबरी लिहिणारी मेरी शेली या लेखिकेने तिला त्या काढंबरीची मध्यवर्ती कल्पना झोपेत स्वप्नात सुचल्याचे प्रतिपादन केलेले आहे.

आणि म्हणून तर ‘काही उत्तर सापडत नाही ? खूप प्रयत्न करूनही आठवत नाही ? तर झोपी जा ! असे गमतीने म्हटले जाते.’

‘विद्यार्थ्यांना वाचनप्रवृत्त करवया...’

– नरेंद्र लांजेवार

① ९४२२१८०४५९

शाळा-शाळांमधील विद्यार्थ्यांना वाचनाकडे वळविण्यासाठी किती वेगवेगळ्या प्रकारे प्रवृत्त करता येईल याबाबत बुलडाणा येथील भारत विद्यालयाचे प्रयोगशील आणि उपक्रमशील ग्रंथपाल नरेंद्र लांजेवार यांनी लिहिलेला हा विशेष लेख.

भारताचे मिसाईल मॅन माजी राष्ट्रपती डॉ.ए.पी.जे.अब्दुल कलाम यांचा जन्मदिवस वाचन प्रेरणा दिवस म्हणून संपूर्ण महाराष्ट्रभर १५ ऑक्टोबरला साजरा करण्याचा निर्णय महाराष्ट्र राज्य शिक्षण विभागाने घेतला आहे. हा वाचन प्रेरणा दिवस प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण विभागासह समाजात सर्वत्र साजरा होणे शिक्षण विभागाला अपेक्षित आहे. परंतु एकाच दिवसापुरता वाचन संस्काराचा विचार न करता वर्षभर शाळाशाळांमध्ये वाचन वाढीसाठी प्रयत्न होणे गरजेचे आहे.

आज विद्यार्थ्यांसह पालक-शिक्षक तथा समाजातील सर्वच घटकांचे वाचन कमी होत आहे हे वास्तव आपल्याला नाकारता येणार नाही. वाचनाद्वारे व्यक्तिमत्व विकासासाठी अनेक गोष्टी साहाय्यभूत ठरतात हे जवळपास प्रत्येक यशस्वी क्षेत्रातील तज्ज्ञ तथा अनुभवी व्यक्तिचे मत आहे. आज विद्यार्थी वर्ग फक्त केवळ माहिती मिळेल त्या साधनांद्वारे गोळा करीत आहे. अभ्यासक्रमाशी पूरक असणाऱ्या उपयुक्त वाचनाकडे

अनेकांचा कल आहे, परंतु मूळ कलाकृतीचा अभ्यास करण्याकडे, पूरक वाचन वाढविण्याकडे अनेकांचे दुर्लक्ष होत आहे.

जीवन जगण्यासाठी प्रेरक ठरणाऱ्या बाबींचा परिचय होण्यासाठी वाचनासारखा सहज उपलब्ध होणारा दुसरा पर्याय नाही. वाचनाच्या छंदातून ज्ञानप्राप्तीचा व्यासंग विकसित होऊ शकतो यासाठी वाचन प्रेरणा दिवसासारखे उपक्रम महत्त्वाचे आहेत.

म. फुले, म. गांधी, पं. नेहरू, गुरुदेव रवीन्द्रनाथ टागोर, आगरकर, स्वा. सावरकर, यशवंतराव चव्हाण, भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, डॉ.ए.पी.जे.अब्दुल कलाम, नरसिंहराव ते अटलबिहारी वाजपेयी यांच्यापर्यंत सगळ्यांच्या जीवनावर वाचन-लेखन संस्काराचा प्रभाव होता. प्रचंड वाचनामुळेच या सर्वांचे कर्तृत्व-वक्तृत्व तथा त्यांचे ज्ञान सर्व जगाने मान्य केले आहे. आज याच महामानवांचे विचार अनेकांच्या आयुष्याला प्रेरणा देतात.

व्यक्तीचे जीवनचरित्र आणि प्रतिभावंत लेखकांच्या साहित्याने अनेकांच्या जीवनाला दिशा मिळाली आहे. कोण कोणत्या पुस्तकातून प्रेरणा घेईल हे काही सांगता येत नाही. परंतु प्रथम पुस्तकांना शरण गेले पाहिजे. पुस्तके मूळातून वाचली पहिजे, त्यातील विचार अंगिकारले पाहिजेत हा व्यापक उद्देश डोळ्यांसमोर ठेवून तसेच आजची पिढी वाचनापासून दूर जात आहे, ही वस्तुस्थिती बदलण्यासाठी शालेय जीवनापासूनच वाचनवृद्धीसाठी विविध उपक्रम शाळा-शाळांमधून सुरु होणे गरजेचे आहे.

वाचनवृद्धीचे प्रयत्न शाळा महाविद्यालयांमधून वृद्धींगत करण्यासाठी खालील काही उपाय सहज अंगिकारता येईल. त्यासाठी कोणत्याही प्रकारचा विशेष आर्थिक ताण न येताही आपल्या शाळेतील विद्यार्थ्यांचे वाचनप्रेम वाढीस लागेल. उदा. पहिली ते पाचवीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना छोट्या-छोट्या गोष्टींची पुस्तके वाचावयास देणे. प्रत्येक विद्यार्थ्यांने एकत्री गोष्टीचे पुस्तक स्वतः वाचून बघण्याचा प्रयत्न करावा. मराठी व इंग्रजीमध्ये लहान मुलांना आवडतील-भावतील अशी हजारो पुस्तके उल्पब्ध आहेत. गावच्या, शाळेच्या ग्रंथालयातून प्रत्येक विद्यार्थ्यांसाठी एक-एक पुस्तक वाचावयास आणता येईल.

शहरी शाळेमध्ये पुरेशा प्रमाणात पुस्तके नसतील तर प्रत्येक विद्यार्थ्यांनी आपल्या घरून एकत्री वाचनीय पुस्तक शाळेत आणावे. ते वाचनीय असल्यास शिक्षकांनी मुलांकडून वाचून घ्यावे व ज्याचे पुस्तक त्याला परत करून टाकावे. गावातील अनेक व्यक्तींकडे प्रबोधनपर, प्रेरक जीवनचरित्र असतात, त्यांच्याकडून तसेच गावच्या सार्वजनिक ग्रंथालयातूनही काही पुस्तके वाचण्यापुरती उसनी आणता येतील.

सहावी, सातवी, आठवीच्या उच्च प्राथमिक वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी शूर्वीरांच्या कथा, चतुर बिरबल,

चाणक्यांनीती, विक्रम वेताळ, साने गुरुजींच्या संस्कारकथा यांच्यासोबतच काही शास्त्रज्ञांचे चरित्र तथा किशोर मासिकाने संपादित केलेल्या सर्व खंडांमधील साहित्य वरील पद्धतीनेच विद्यार्थ्यांना वाचावयास देता येतील.

नववी आणि दहावीच्या माध्यमिक तसेच अकरावी-बारावीच्या उच्च माध्यमिक वर्गातील विद्यार्थ्यांना अब्दुल कलामांचे साहित्य, सुधा मूर्ती, अनिल अवचट, मारुती चितमपल्ली, हॉरि पॉटर यांच्यापासून चिकनसूप पर्यंतची हजारो पुस्तके ज्यांमध्ये जी.ए.कुळकर्णी, व्यंकटेश माडगुळकर, आचार्य अत्रे, वि.स.खांडेकर, कुसुमाग्रज, मंगेश पाडगांवकर, सुरेश भट, भालचंद्र नेमाडे, आनंद यादव, सदानंद देशमुख इत्यादींसह सर्व थोर राष्ट्रीय महापुरुषांचे जीवनचरित्रापर्यंतचे साहित्य वाचावयास देता येईल. सध्या व्यक्तिमत्त्व विकासाच्या अनुषंगाने प्रकाशित होणाऱ्या पुस्तकांची चलती आहे. त्यामध्येही शिवखेरापासून अविनाश धर्माधिकारी यांच्यापर्यंतची पुस्तके या वयोगटातील मुळे आवडीने वाचतात. एका-एका पुस्तकाचे क्रमशः वाचनसुदूर या वर्गांमधील मुलांसाठी घेता येईल. जेणेकरून पुस्तक वाचनातून प्रेरणा मिळेल...

प्रत्येक विद्यार्थ्याला एक-एक पुस्तक वाचावयास देणे या कार्यक्रमानिमित्ताने शक्य नसल्यास प्रत्येक वर्गात किमान दोन-तीन तासात एका पुस्तकाचे क्रमशः वाचन करून त्या पुस्तकावर विद्यार्थ्यांची चर्चा आयोजित करावी. एकाच पुस्तकाचे वाचन घेतल्याने विद्यार्थ्यांसमोर प्रकट वाचनाचा वस्तुपाठ ठेवता येईल. आप-आपल्या वर्गात कोणते पुस्तक आपण वाचावे याची विद्यार्थ्यांशी चर्चा करून पुस्तकाची निवड करता येईल. वर्गावर्गातून एकातरी चांगल्या पुस्तकाचे वाचन होणे हा उत्तम पर्याय आहे. संख्येअभावी तेही शक्य नसल्यास आपल्या पंचक्रोशीत काही कवी-लेखक-साहित्यिक-पत्रकार, संपादक यांना

बोलवून त्यांच्या वाचनप्रेमाबाबत त्यांची मुलाखत घ्यावी - विद्यार्थ्यांनी या लेखकांना विविध प्रश्न विचारावेत... ‘लेखक आपल्या भेटीला’ आल्याचे समाधानही विद्यार्थ्यांना लाभेल... ज्या गावात, ज्या परिसरात लेखक, कवी उपलब्ध होणार नाहीत त्या शाळांमध्ये आपल्या पंचक्रोशीत ज्यांचे वाचन चांगले आहे, असे आदर्श शिक्षक, एखादी अधिकारी व्यक्ती, प्राध्यापक, वकील किंवा सामान्य नागरिक सुदृढा ज्याचे वाचन बन्यापैकी आहे, त्यांना शाळेमध्ये बोलवून त्यांची त्यांच्या वाचनाबाबत मुलाखत घ्यावी. ज्यांना हेही शक्य नाही अशा शाळांनी आपल्या परिसरातील दोन चांगल्या ग्रंथालयांना क्षेत्रभेट द्यावी. त्या-त्या ग्रंथालयातील विविध पुस्तकांची दालने बघावीत. ग्रंथालयातील कथा, कविता, काढंबरी, चरित्र, आत्मचरित्र, संदर्भग्रंथ, नियतकालिके, मासिके इ.ची वेगवेगळे दालने आवर्जून बघावीत. एकाच वेळेस मोठ्या प्रमाणावर हजारो पुस्तके डोळ्यासमोर बघितल्यावर विद्यार्थ्यांनाही पुस्तके ही उपयुक्त आहेत भविष्यात आपल्याही घरात आपण पुस्तके जमविली पाहिजेत, हा संस्कार विद्यार्थ्यांच्या मनावर होतो. त्यामुळे विद्यार्थ्यांनी ग्रंथालयांना क्षेत्रभेटी देणे फारच महत्त्वाचे असते. प्रत्येक वर्गात वाचनाचे महत्त्व, मला आवडलेली पुस्तके, वाचनाची आवश्यकता, वाचनाचे फायदे अशा विषयांवर विद्यार्थ्यांसाठी भाषणस्पर्धा, निबंधलेखन स्पर्धा सुदृढा आयोजित करता येऊ शकते. ग्रंथ-ग्रंथालय किंवा वाचनाचे महत्त्व या विषयावर विद्यार्थ्यांची कविता लेखन स्पर्धाही घेता येऊ शकते. ‘ज्ञानप्राप्तीसाठी वाचनाला पर्याय नाही’, असा एखादा विषय निवडून त्यावर परिसंवाद, वादविवाद स्पर्धाही घेता येऊ शकते. धार्मिक व प्रेक्षणीय स्थळांसोबतच शालेय विद्यार्थ्यांची सहल वर्षातून एकदा पुस्तकांच्या गावाला (भिलार, ता. महाबळेश्वर, जि. सातारा) येथे

न्यावयास हवी.

वाचन प्रेरणा दिवसाच्या निमित्ताने आठवी ते बारावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी वाचक सामान्य ज्ञान स्पर्धा सुदृढा घेता येऊ शकते. या वाचक सामान्य ज्ञान स्पर्धेत पाठ्यपुस्तकांमधील गाजलेल्या कवितांच्या काव्यपंक्ती सांगून या ओळी कोणत्या कवींच्या आहेत? ते विद्यार्थ्यांना ओळखावयास लावणे, टोपणनावाने लेखन करणाऱ्या लेखकांची मूळ नावे लिहावयास सांगणे, काही प्रसिद्ध कथा, काढंबन्या, कवितासंग्रहाचे नाटकांचे चरित्राच्या पुस्तकांचे लेखक, कवी, नाटककार, चरित्रकार कोण? हे विद्यार्थ्यांना विचारणे; साहित्यकृतींचा वाडमय प्रकार विद्यार्थ्यांना ओळखावयास लावणे, लेखक-साहित्यिकांचे नावे सांगून त्यांनी कोणत्या प्रकारचे प्रामुख्याने लेखन केले तो लेखनप्रकार ओळखावयास लावणे... मराठी वृत्तपत्रांच्या रविवार पुरवण्यांची नावे, दैनिकांच्या नावानिशी लिहावयास सांगणे; विद्यार्थ्यांना माहीत असणाऱ्या कोणत्याही पाच-दहा दिवाळी अंकांची नावे लिहावयास सांगणे. साहित्य अकादमी, ज्ञानपीठ मिळालेल्या कोणत्याही तीन-चार मराठी लेखकांची नावे लिहावयास सांगणे, वाचलेल्या, आवडलेल्या कोणत्याही एका पुस्तकावर दहा ते पंधरा ओळीत त्या पुस्तकाचा परिचय किंवा पुस्तकाचे नेमके काय आकलन झाले यावर लिहावयास लावणे... इ. उपक्रम सहज करता येतील.

आपल्या देशाला महासत्ता बनविष्याचे ज्यांनी प्रथम स्वप्न पाहिले ते आपले दिवंगत राष्ट्रपती भारतरत्न डॉ. ए.पी.जे.अब्दुल कलाम साहेबांच्या राष्ट्रीय कार्याची दखल म्हणून आपण त्यांचा जन्मदिवस वाचन प्रेरणा दिवसाच्या रूपात साजरा करीत असतो. या दिवसाचे औचित्य साधून ग्रामीण-आदिवासी विभाग वगळता शहरातील, महानगरातील प्रत्येक विद्यार्थ्यांनी एकत्री

पुस्तक या दिवसाची आठवण म्हणून आपआपल्या शाळेच्या ग्रंथालयास भेट द्यावयाची मोहीम अंगीकारली तर अनेक शाळांची ग्रंथालये विद्यार्थी-पालक-शिक्षकांच्या सहकार्याने सहज समृद्ध होतील. देश आज ना उद्या महासत्ता बनेलही परंतु वाचन प्रेरणा दिनाचे औचित्य साधून प्रत्येक शाळेतील वाचनकोपरा, शालेय ग्रंथालय यानिमित्ताने सहज समृद्ध होऊ शकेल... वाचन प्रेरणा दिनाचे औचित्य साधून प्रत्येक विद्यार्थ्यानी एक पुस्तक वाचून ते आपल्या शाळेला देणगी स्वरूपात भेट दिल्यास गावोगावच्या शालेय ग्रंथालयास अच्छे दिन निश्चितच येतील. शिक्षकांनीही ग्रंथभिशी सारखे उपक्रम सुरु करून आपली व्यक्तिगत ग्रंथालये समृद्ध करण्यासाठी या निमित्ताने प्रयत्न करायला हवेत. शाळा-शाळांमधून उत्तम वाचक-उत्कृष्ट वाचक पुस्तकार पुस्तकरूपाने विद्यार्थ्यांना-शिक्षकांना देता येईल. आपण राहतो त्या परिसरात एखादे बालवाचनालयही अशाच उपक्रमांद्वारे सुरु करता येईल.

तसेच विद्यार्थ्यांना आवाहन करून एकातरी बालमासिकाची वार्षिक वर्गणी विद्यार्थ्यांकडून भरून घेता येईल. किशोर, मुलांचे मासिक, ब्रेन टॉनिक, जडणघडण, वयम्, क्रग्वेद, चंपक, लर्नमोअर, कुमार, चकमक इ. सारख्या कोणत्याही एका बालमासिकाची वार्षिक वर्गणी भरण्यासाठी विद्यार्थ्यांना व त्यांच्या पालकांना प्रवृत्त करता येईल.

असे विविध उपक्रम शाळा-शाळांमधून अंगिकारले तर आजची मुळे पुस्तकांकडे, वाचनाकडे वळणार आहेत.

आज शहरी तथा ग्रामीण विद्यार्थी इलेक्ट्रॉनिक गॅझेटच्या आहारी जात आहेत. एक प्रकारची व्यसनाधिनता या इलेक्ट्रॉनिक गॅझेटमुळे मुलांना जडली आहे. यातून मुलांना बाहेर काढण्यासाठी वाचनाकडे वळविणे हे प्रत्येक सुजाण शिक्षकाचे, पालकाचे आद्यकर्तव्य आहे.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

माहे डिसेंबर २०१७ अखेर मंडळ सेवेतील खालील अधिकारी/कर्मचारी नियत वयोमानानुसार/स्वेच्छेने सेवानिवृत्त होणार आहेत. त्यांच्या प्रदीर्घ अशा सेवाकालाचा लाभ मंडळाच्या कामकाजामध्ये झाला आहे. त्यांचे अनुभव व कार्यामुळे त्यांच्या सहकाऱ्यांना मार्गदर्शन लाभलेले आहे. या सेवानिवृत्त/स्वेच्छानिवृत्त अधिकारी/कर्मचाऱ्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना उत्तम आयुरारोग्य आणि संपन्न जीवन लाभो अशी मंडळाकडून शुभकामना !

अ.क्र. अधिकारी / कर्मचाऱ्याचे नाव	पद	मंडळ	निवृत्तीचा दिनांक
नियत वयोमानानुसार -			
१) श्री. कुलकर्णी प्रभाकर केशव	व. अधिक्षक	मुंबई	३१/१२/२०१७
२) सौ. खालकोनिकर मेघा प्रकाश	व. लिपिक	पुणे	३१/१२/२०१७
३) श्री. वाघमारे सत्यनारायण लक्ष्मणराव	क. लिपिक	औरंगाबाद	३१/१२/२०१७
४) श्री. मर्दने अनिल दत्तात्रय	क. लिपिक	कोल्हापूर	३१/१२/२०१७

राज्यमंडळातील वाचन प्रेरणा दिवस

- विजय भदाणे

① ९४२१८८६६२०

**राज्य मंडळाच्या ग्रंथालय विभागाने
ग्रंथालयाबाहेरील वन्हांड्यात ग्रंथप्रदर्शन
आयोजित केले होते. वाचकांना वाचण्यासाठी
विषयनिहाय ग्रंथ मांडून ठेवण्यात आलेले
होते. कपाटाबाहेर पडलेल्या पुस्तकांच्या
चेहऱ्यावरही मोकळा श्वास घेतल्याचा आनंद
दिसत होता.**

प्रास्ताविक :

भारताचे माजी राष्ट्रपती, मिसाईल मॅन, डॉक्टर ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांचा जन्म दिवस (१५ ऑक्टोबर) राष्ट्रीय पातळीवर वाचन प्रेरणा दिवस म्हणून साजरा केला जातो. अत्यंत कुशाग्र बुद्धिमत्तेचे शास्त्रज्ञ, थोर विचारवंत डॉ. अब्दुल कलाम यांचे कार्य उद्घोषित व्हावे आणि त्यांचे विचार देशातील विद्यार्थी, युवक यांनी अनुभवावेत, त्यांच्यात वाचनाची आवड निर्माण व्हावी, अभिरुची वाढावी या उद्देशाने विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून 'वाचन प्रेरणा दिवस' उत्साहाने साजरा करण्यात येतो. भारताचे माजी राष्ट्रपती डॉ. राधाकृष्णन हे 'ग्रंथ हे श्रेष्ठ मित्र' असं म्हणतात. ग्रंथ वाचनातून ज्ञानार्जन होते, वैचारिक पातळी वाढते, शिवाय मनोरंजनही होते. वाचन असे एकाच वेळी तीन पातळ्यांवर काम करते. नकळतपणे वाचनातून व्यक्तिमत्त्व घडविण्याचे काम होते. ग्रंथ वाचून विविध संस्कृतींचा अभ्यास करता येतो. इतिहासाचा मागोवा घेता येतो. ज्ञान संपादनाची प्रक्रिया वाचनाच्या वाटेतूनच जाते. म्हणून वाचनप्रेरणा प्रत्येक व्यक्तीला मिळायलाच

हवी, मग ती प्रयत्नपूर्वक दिली गेली तरी हरकत नाही. त्यामुळे वाचन प्रेरणा दिवसासारखे उपक्रम आवश्यक ठरतात.

उपक्रमाचा उद्देश :

सर्व वयोगटातील व्यक्तींमध्ये वाचनाची आवड निर्माण व्हावी, वाचनासाठी प्रेरणा मिळावी, उत्सूर्तपणे वाचनाकडे कल वाढावा, वाचनाची अभिरुची व गोडी निर्माण व्हावी, त्या अनुषंगाने ग्रंथ संग्रह वाढवावा या उद्देशाने 'वाचन प्रेरणा दिवस' साजरा केला जातो.

उपक्रमाचा तपशील :

या वर्षी दि. १५ ऑक्टोबर रोजी रविवारची सुट्टी असल्याने दि. १३ ऑक्टोबर शुक्रवार रोजी वाचन प्रेरणा दिवस साजरा करण्यात आला. या निमित्ताने सकाळी ११.०० वाजता माजी राष्ट्रपती डॉक्टर ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांच्या प्रतिमेला मंडळाच्या अध्यक्षा मा. डॉ. शकुंतला काळे मँडम यांनी पुष्पहार अर्पण करून अभिवादन केले. यावेळी मंडळाचे सचिव मा. कृष्णकुमार पाटील, सहसचिव डॉ. अशोक भोसले, सहा. सचिव श्री. अर्जुन मिसाळ, लेखाधिकारी श्री. शैलेश मोरे, संशोधन अधिकारी श्री. कल्याण गावडे

व श्री. गोवर्धन सोनवणे आणि विभागीय मंडळाचे अध्यक्ष तसेच मंडळ अधिकारी व कर्मचारी उपस्थित होते. उपस्थितांनी डॉ. कलाम यांच्या प्रतिमेला वंदन करून पुष्पार्पण केले.

मंडळ कर्मचारी श्री. गणेश सुरवसे यांनी डॉ. कलाम यांच्या जीवनकार्याचा थोडक्यात परिचय करून दिला.

उपक्रमाची रूपरेषा :

डॉ. अशोक भोसले, सहसचिव यांनी डॉ. कलाम यांची जयंती 'वाचन प्रेरणा दिवस' म्हणून साजरी होत असल्याने या दिवसानिमित्त आयोजित करावयाच्या कार्यक्रमाची रूपरेषा सांगितली. तसेच या दिवसाचे औचित्य साधून मंडळ अधिकारी व कर्मचारी यांनी आपल्या आवडीचे पुस्तक किंवा ग्रंथ मंडळाच्या ग्रंथालयास भेट देण्याचे आवाहन केले. भेट देण्यात येणाऱ्या पुस्तकावर भेट देणाऱ्याने आपले नाव व 'वाचन प्रेरणा दिवस निमित्त भेट' असे नमूद करण्याविषयी सूचना दिली. या उपक्रमाद्वारे ग्रंथालयासंदर्भात आपली आस्था वाढीस लागणार आहे. आपल्या मित्राने दिलेल्या पुस्तकाच्या वाचनाची मजा काही वेगळीच असते. यातूनही वाचन प्रेरणा मिळू शकते असे प्रतिपादन केले.

या आवाहनास प्रतिसाद देऊन काही मंडळ अधिकारी / कर्मचारी यांनी ग्रंथालयास पुस्तके भेट दिली.

ग्रंथ प्रदर्शन :

राज्य मंडळाच्या ग्रंथालय विभागाने ग्रंथालयाबाहेरील वन्हांड्यात ग्रंथप्रदर्शन आयोजित केले होते. वाचकांना वाचण्यासाठी विषयनिहाय ग्रंथ मांडून ठेवण्यात आलेले होते. कपाटाबाहेर पडलेल्या पुस्तकांच्या चेहऱ्यावरही मोकळा श्वास घेतल्याचा आनंद दिसत होता.

पुस्तक वाचन :

मंडळ अधिकारी / कर्मचारी यांनी ग्रंथ प्रदर्शनातील पुस्तकांची पाहणी केली. आपल्या आवडीचे पुस्तक वाचनासाठी घेतले व वाचन केले. ग्रंथ प्रदर्शनात रमून या वाचन मेजवानीचा आस्वाद घेताना मंडळ अधिकारी व कर्मचारी आनंदून गेले. ग्रंथपाल श्रीमती नंदा कुलकर्णी व त्यांच्या सहायिका श्रीमती धामापुरकर यांनी ग्रंथांचा परिचय करून दिला. त्यामुळे पुस्तकाविषयी कुतूहल व उत्सुकता आणखी वाढली.

व्याख्यानाचे आयोजन :

वाचनाचे महत्त्व स्पष्ट होवून उपक्रमाचा हेतू सफल होण्यासाठी प्रबोधनपर व्याख्यानाचे आयोजन करण्यात आले होते. भारती विद्यापीठात कार्यरत असलेले प्रोफेसर व साहित्य परिषदेचे कार्यवाह मा. प्रा. मिलींद जोशी यांचे

'आनंदायी जीवनासाठी वाचन' या विषयावर दुपारी ४.३० ते ५.३० या वेळेत व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते. कार्यक्रमांच्या अध्यक्षस्थानी आणि विभागीय मंडळांचे अध्यक्ष तसेच सर्व मंडळ अधिकारी व कर्मचारी यावेळी उपस्थित होते. प्रा. मिलींद जोशी यांनी आपल्या अभ्यासपूर्ण व्याख्यानात जीवन अधिक समृद्ध होण्यासाठी वाचन

कसे सहाय्यभूत होते हे विवेचनातून पटवून दिले. वाचनाने धकाधकीच्या दैनंदिन जीवनात मनावरील ताणतणाव दूर होतात हे स्पष्ट केले. वाचनाची गोडी लागण्यासाठी सुरुवातीला आवडतील ती पुस्तके वाचली पाहिजेत, आपले व्यक्तिमत्त्व समृद्ध व प्रगल्भ होण्यासाठी वाचन किती महत्त्वाचे आहे, हेही रंजकपणे सांगितले. विविध साहित्यिक, कवी यांच्या साहित्यातून माणूस कसा घडतो, याचीही समर्पक उदाहरणे दिली. उपस्थितांना प्रा. मिलींद जोशी यांचे व्याख्यान खूप आवडले.

समारोप :

वाचन प्रेरणा दिनी वाचलेल्या पुस्तकांविषयी श्री. विजय भदाणे व श्रीमती राणी शिलेदार यांनी प्रातिनिधिक स्वरूपात मनोगत व्यक्त केले. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन व आभारप्रदर्शन डॉ. अशोक भोसले, सहसचिव यांनी केले. या कार्यक्रमाच्या यशस्वितेसाठी श्रीमती शुभांगी भोसले - आस्थापना पर्यवेक्षक, श्री. इलियास शेख - शाखा प्रमुख, श्री. संजय रसाळ आदींनी सहकार्य केले. कार्यक्रमाची क्षणचित्रे टिप्पण्याचे कार्य श्री. अभय भदाणे यांनी केले.

एखाद्या गोष्टीची सकती झाली की त्यातील मजा निघून जाते. हे ओळखून मंडळाच्या अध्यक्षा मा. डॉ. शकुंतला काळे मँडम यांनी वाचन प्रेरणा दिनाची संकल्पना मांडताना, हे सारे आपण आपल्या आनंदासाठी करावयाचे आहे असे आवर्जून सांगितले होते. त्यामुळे वाचन प्रेरणा दिनाच्या कार्यक्रमात सर्वांचा उत्सूर्त सहभाग दिसून आला. या उपक्रमाने वाचनाची प्रेरणा मिळून वाचन संस्कृतीला अधिक बळ मिळेल.

अशा रीतीने राज्यमंडळात अतिशय प्रेरक आणि प्रसन्न वातावरणात 'वाचन प्रेरणा दिवस' साजरा झाला.

-: जाहीर निवेदन :-

उच्च माध्यमिक भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र व गणित आणि संख्याशास्त्र या विषयांच्या "ऑनलाईन प्रिपरेशन पोर्टल" बाबत.

उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना "एम.एच.टी.सी.ई.टी", 'जेईई' व 'नीट' परीक्षेला सामोरे जाण्यासाठी सहाय्य व्हावे म्हणून इयता ११वी, १२ वीच्या भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, गणित व संख्याशास्त्र (PCBM) या विषयांसाठी विद्यार्थी व शिक्षक यांचेसाठी "ऑनलाईन प्रिपरेशन पोर्टल" च्या माध्यमातून राज्य मंडळाने ऑनलाईन प्रश्नपेढी तयार करण्याचे निश्चित केलेले आहे. या पोर्टलवर प्रश्नपेढीसाठी शिक्षक, विषयतज्ज यांना प्रश्न तयार करून प्रश्नपेढीत प्रश्नांची भर टाकण्याचे जाहीर आवाहन करण्यात येत आहे.

- १) सदर पोर्टलवर प्रश्न अपलोड करण्यासाठी विषय शिक्षकांना/तज्जांना राज्य मंडळाकडे प्रश्न पाठविता येतील. या प्रश्नांची मंडळाकडील तज्जांकडून तपासणी होवून योग्य ते प्रश्न विद्यार्थी व शिक्षकांसाठी पोर्टलवर देण्यात येतील.
- २) ज्या शिक्षकांना या पोर्टलसाठी प्रश्न द्यावयाचे आहेत त्यांनी विषयनिहाय प्रश्न तयार करून प्रश्नांच्या तक्त्यात इयता, विषय, घटकाचे नाव व उपघटक उत्तराचे विश्लेषणासह दि.३१/१२/२०१७ पर्यंत मंडळाच्या Web Site – <http://neetqb.mh-hsc.ac.in> वर अपलोड करावयाचे आहेत.
- ३) शिक्षक, विषयतज्ज यांनी पाठवावयाचे प्रश्न इयता ११वी, १२ वीच्या भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, गणित व संख्याशास्त्र (PCBM) या विषयांवर फक्त बहुपर्यायी (MCQ) स्वरूपाचे असावेत.

या पोर्टलवरील प्रश्न "एम.एच.सी.ई.टी", 'जेईई' व 'नीट' परीक्षेच्या फक्त सरावासाठी असतील, कारण या परीक्षांचे स्वरूप व अभ्यासक्रम वेगवेगळा असल्याने यातूनच परीक्षेसाठी प्रश्न येतील असे नाही, याची सर्व संबंधितानी नोंद घ्यावी.

सदर निवेदन मंडळाच्या www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in वेबसाईटवर सुध्दा प्रसिद्ध केलेले आहे.

दिनांक: १० /११/२०१७
राज्य मंडळ, पुणे.

स्वाक्षरीत/-
(कृष्णकुमार पाटील)
सचिव
राज्यमंडळ, पुणे ४.

कर्वीनी उलगडला कवितेचा प्रवास

- राम जाधव

① ९८५०६६९४८५

ध्वनिक्षेपक, मोबाईलसेट यांची मांडणी केली. मोबाईल सुरु केला. धनकुडे वस्ती बाणेर, पुणे येथून कविवर्य विठ्ठल वाघ आदिवासी विद्यार्थ्यांशी बोलू लागले. ‘मुक्या जीवांचे दुःख’ या कवितेचे गायन करून विद्यार्थ्यांना शेतकरी, शेतमजूराचे दुःख, मुक्या जीवांना कोणकोणत्या समस्यांना सामोरे जावे लागते याचे काळजाला भिडणारे विवेचन त्यांनी केले. शेतकरी आणि मुक्या जीवांचे दुःख याचा इतिहासच कर्वीनी उलगडून दाखविला. विद्यार्थ्यांनी काही प्रश्न विचारले. त्यांनी विद्यार्थ्यांच्या प्रश्नांची उत्तरे दिली. विद्यार्थी खूप आनंदून गेले होते. आपल्या पाठ्यपुस्तकात असलेल्या कर्वींशी आपण बोलत आहोत. याचा अलौकिक आनंद त्यांना झाला होता.

‘सहकार विद्या मंदिर’ सिंदखेड
राजा या ठिकाणी
शाळेत अध्यापनाचे
काम करीत असताना
तेथील चिमुकल्यांना
वर्गात कविता गायन
करून त्यांचे मन प्रसन्न
करायचो. २००९

साली ‘विदर्भ साहित्य संघाचे’ साहित्य संमेलन लोणार तालुक्यातील सुलतानपूर येथे आयोजित करण्याचे ठरवले. त्याचे संयोजक कवी श्री. दिनकर राठोड सरांनी मला त्या साहित्य संमेलनात सहभागी कवी म्हणून संधी उपलब्ध करून दिली.

साहित्य संमेलनाचे उद्घाटक म्हणून कविवर्य डॉ. विठ्ठल वाघ सरांचं (तिफनकार) नाव वाचले आणि मला मनस्वी आनंद झाला. त्यांना ऐकण्यासाठी मोठ्या उत्साहाने मी सुलतापूरला पोहोचलो. साहित्य सोहळ्याच्या ग्रंथदिंडींत सर तालासूरांच्या ठेक्यात नाचण्यात दंग झाले होते. नंतर सरांचे भाषण ऐकलं. त्यांची ‘मुक्या जीवांचे दुःख’ ही कविता ऐकली. सारं साहित्यपीठ टाळ्याच्या कडकडाटानं गजबजून गेलं होतं. मी माझी ‘मुके घाव’ ही कविता ऐकवली. वाघ सरांना कविता भावली. साहित्यपीठावर शाब्दासकीची थाप देऊन त्यांनी साहित्य लेखनास भरभरून शुभेच्छा दिल्या.

एप्रिल २०१२

मध्ये ‘इंदिरा शिक्षण प्रसारक महिला मंडळ’ संचालित पोस्ट बेसिक ‘माध्यमिक आदिवासी आश्रमशाळा पिंपरखेड, ता. भडगांव, जि.

जळगाव' या संस्थेची जाहिरात निघाली. सिंदखेड राजा (बुलढाणा) येथून जळगावला पोहोचलो. मुलाखत झाली. संस्थेच्या कमिटीला 'किशोर' मासिकातील कविता दाखविली. संस्थेने माझी माध्यमिक शिक्षणसेवक म्हणून निवड केली. शिक्षक म्हणून मला नेमणूक मिळाली. नववीचा वर्गशिक्षक झालो. शाळेत अध्यापनाचे काम करीत असताना वर्गात तसेच वेगवेगळ्या कार्यक्रमात कवितांचे गायन करू लागलो. 'किशोर' या मासिकात प्रकाशित झालेल्या स्वतःच्या कवितेचे गायन करू लागलो.

आदिवासी बालके शाळेत माझ्या अवती-भोवती फिरायची. तसा मी त्यांना नवखा वाटत होतो. माझा नि त्यांचा भाषिक ताळमेळ जमत नव्हता. कवितेच्या गायनाने मुले माझ्याजवळ येऊन बसत होती. कवितेला मी श्वास मानले होते. कवितेने मला जगण शिकविलं होतं. जे जगलो, जे भोगलं, जे कष्टलं तेच अक्षराच्या रूपाने मी लेखणीत शब्दबद्ध करीत गेलो. भडगाव तालुक्याला साहित्यिक व साहित्यांची पंंपरा लाभलेली आहे. भडगावला म्युनिसिपालटीच्या शाळेत शिक्षकाची नोकरी करीत असताना केशवसुतांची प्रत्येक सायंकाळ गिरणाकाठी खळखळणाऱ्या पाण्यासोबत काव्यधारा प्रवाहित करण्यात जायची.

नाशिकचे सुप्रसिद्ध कवी उत्तम कोळगांवकर हे भडगांव तालुक्यातील कोळगावचे. त्यांच्या मुळेच भडगांव तालुक्यातील नवोदित साहित्यिकांना लेखनाची प्रेरणा मिळाली आहे. शाळेच्या पूर्वेला चोहीकडून निसर्गाची दाटी. मोठी निसर्ग समृद्धी या गावाला लाभलेली आहे. शाळेच्या सभोवताली निसर्ग नटून थटून बहरत असल्यामुळे शाळेला शांतीचं, सौंदर्याचं वरदान मिळाले आहे असे वाटते.

२०१२ मध्ये इ. ८ वी च्या अभ्यासक्रमात समाविष्ट असलेली 'मुक्या जीवाचे दुःख' ही डॉ. विठ्ठल वाघ सरांची कविता थेट कवींकडून विद्यार्थ्यांना ऐकवावी असा विचार मनात आला. 'कवी आपल्या भेटीला' असे या उपक्रमाला नाव दिले. 'मोबाईल कॉन्फरन्सिंगद्वारे' विद्यार्थ्यांचा थेट कवींशी संवाद साधण्याचे निश्चित झाले. त्याठी मी आधीच संपर्क करून वाघ सरांची वेळ मागून घेतली होती. ध्वनिक्षेपक, मोबाईलसेट यांची मांडणी केली. मोबाईल सुरू केला. धनकुडे वस्ती बाणेर, पुणे येथून कविर्य विठ्ठल वाघ आदिवासी विद्यार्थींशी बोलू लागले. 'मुक्या जीवांचे दुःख' या कवितेचे गायन करून विद्यार्थ्यांना शेतकरी, शेतमजूराचे दुःख, मुक्या जीवांना कोणकोणत्या समस्यांना सामरे जावे लागते याचे काळजाला भिडणारे विवेचन त्यांनी केले. शेतकरी आणि मुक्या जीवांचे दुःख याचा इतिहासच कवींनी उलगडून दाखविला. विद्यार्थ्यांनी काही प्रश्न विचारले. त्यांनी विद्यार्थींच्या प्रश्नांची उत्तरे दिली. विद्यार्थी खूप आनंदून गेले होते. आपल्या पाढ्यपुस्तकात असलेल्या कवींशी आपण बोलत आहोत. याचा अलौकिक आनंद त्यांना झाला होता. हा संवाद तब्बल ४५ मिनिटे चालला. प्रत्यक्षात कवींकडून विद्यार्थ्यांना कविता शिकायला मिळाली. कवीचा कवितेमागील उद्देश, मुक्याजिवांबद्दल, कष्टकच्यांबद्दल तळमळ, कळकळ, कवीची 'मुके जीव' व शेतकच्यांबद्दलची कृतज्ञता, कवीची सामाजिक जाणीव, ध्यास हे सारे विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचले. पत्राच्या माध्यमातून वाघ सरांना धन्यवाद दिले. दीपावलीच्या हार्दिक शुभेच्छा दिल्या.

नवीन पाठ्यपुस्तकाविषयी थोडेसे!

(इयत्ता नववी गणित भाग-१ व भाग २ संबंधी)

- वसंत वाघमारे

① ९८६०८७११७२

विशेष बाब म्हणजे नववी गणित भाग - १ व भाग २ या पाठ्यपुस्तकांत 'क्यू आर कोड' दिल्यामुळे, स्मार्ट फोनचा वापर करून कोणत्याही घटकाचा सविस्तरपणे अभ्यास करता येतो. या 'क्यू आर कोडद्वारे' आम्हां सर्वांस खूप मोठी उपलब्धी झाली आहे. अनेक शंकांचे समाधान यामधून होऊ शकते. शिक्षकांचे विषयज्ञान समृद्ध होण्यास मदत होत आहे. त्यामुळे शिक्षकांनी व विद्यार्थ्यांनी खरंच याचा वेळप्रसंगी योग्य वापर करायला पाहिजे.

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये इयत्ता नववीचा अभ्यासक्रम बदलणार आहे याची मला कल्पना होती. नवीन अभ्यासक्रमावर आधारित नवनवीन पुस्तक मिळणार होती. त्यातल्या त्यात गणित विषयांच्या दोन पुस्तिका कशा असणार याची मला खूपच उत्सुकता होती. त्यानुसार जून २०१७ मध्ये प्रत्यक्ष नवीन अभ्यासक्रमाच्या गणित विषयाच्या भाग - १ व भाग-२ अशा दोन्ही प्रकारच्या पुस्तिका प्रथमत: हातात घेतल्यावर मला स्वतःला मनस्वी आनंदित झाला.

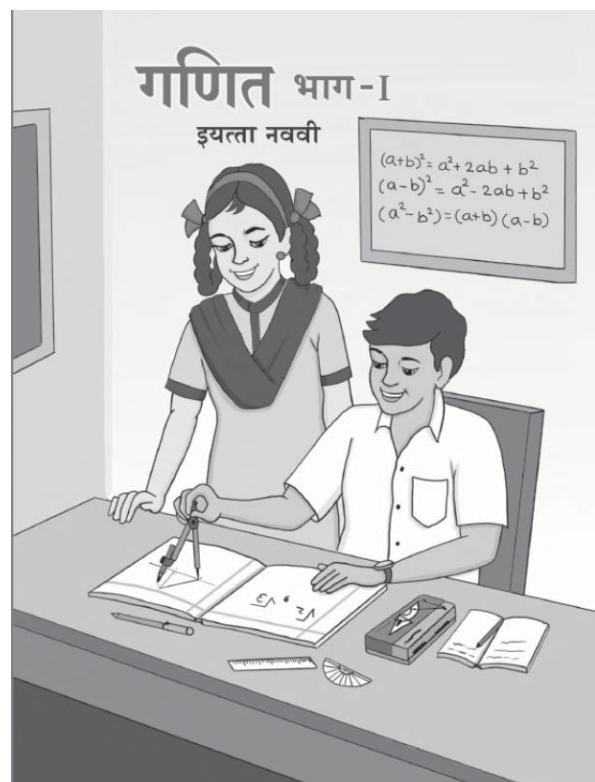
नवीन अभ्यासक्रमाची पाठ्यपुस्तके, अभ्यासक्रम निर्मिती समितीतील सर्व सदस्यांच्या अभ्यासपूर्ण उत्तम संकल्पनेनातून साकार झाली आहेत.

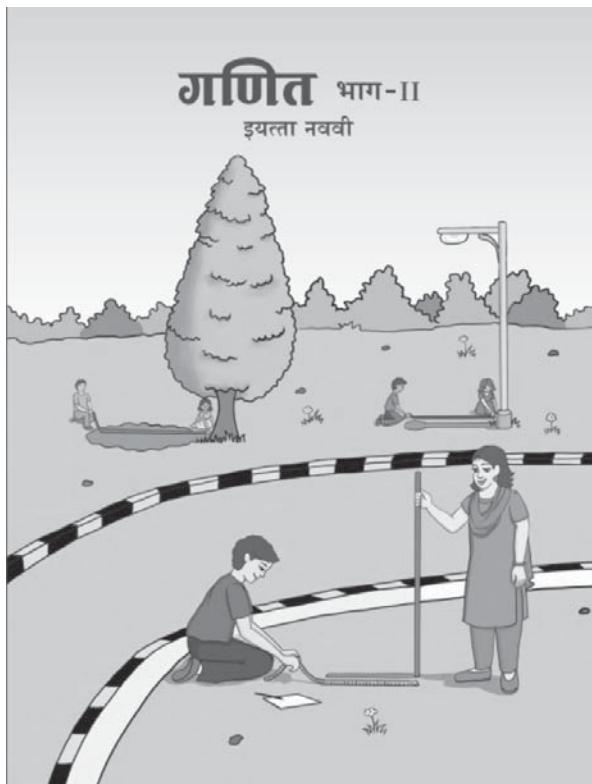
मी गणित भाग-१ व भाग-२ बद्दल माझे मत व्यक्त करण्यासाठीच हा खटाटोप केला आहे.

खरंच या नवीन पाठ्यपुस्तकांमध्ये, अगदी मुख्यपृष्ठ व मलपृष्ठांवर छापण्यात आलेली चित्रे समर्पक असून गणित विषयतज्ज समिती, गणित विषय राज्य अभ्यासगट व इतर सर्व सदस्यांच्या समितीने मुख्यपृष्ठांची मांडणी अतिशय उत्तमरीत्या केली आहे.

तसेच राष्ट्रगीत, प्रतिज्ञा, आणि त्यानंतर अभ्यासक्रमातून विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित करावयाच्या क्षमता यांची मांडणी सुदूर खूपच छान वाटली.

शिक्षकांसाठी सूचना, नमुना प्रात्यक्षिकांची यादी व विद्यार्थ्यांसाठी लिहिलेली उत्तम प्रस्तावना यातून आम्हा सर्व शिक्षकांना अध्यापनासाठी नक्कीच ऊर्जा मिळाली आहे.

वास्तविक पाहता प्रत्येक पाठात सुरुवातीलाच चला, शिकूया यात लक्षपूर्वक पाहिलं तर तेथेच विद्यार्थ्यांना कळते, की या पाठात साधारणपणे काय-काय अभ्यास करायचा आहे.

जरा आठवूया, जाणून घेऊया, हे लक्षात घ्या !, हे लक्षात ठेवूया या बाबीतून विद्यार्थ्यांच्या बुद्धीला खूपच चालना मिळते.

तसेच विद्यार्थ्यांना करण्यासाठी अनेक ठिकाणी कृती दिलेल्या आहेत. यातून विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष प्रात्याक्षिकातून एखादा संबोध शिकायला मिळतो. यावेळी प्रत्येक ठिकाणी अभ्यास किंवा उदाहरणसंग्रह असा शब्दप्रयोग न करता आता सरावसंच असा योग्य शब्दप्रयोग केला आहे. हा शब्दप्रयोग नवीन व योग्यच वाटतो.

संकीर्ण प्रश्नसंग्रहामध्ये, अचूक पर्याय निवडा अशा बहुपर्यायी प्रश्नांचा समावेश केला आहे. सोप्या

प्रश्नांकडून अवघड प्रश्नांची मांडणी यात केली आहे. यात सर्व स्तरांतील विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक क्षमतांचा विचार केला आहे असे दिसते.

ज्या-ज्या ठिकाणी शिक्षकांसाठी किंवा विद्यार्थ्यांसाठी महत्वाच्या सूचना दिल्या आहेत, त्या ठिकाणी गुलाबी रंगाच्या चौकटीत त्या सूचना दिल्या आहेत. या रंगामुळे शिक्षकांचे व विद्यार्थ्यांचे लक्ष चट्कन आकर्षित होते. अशा प्रकारची रचना खरंच खूप आवडली.

विशेष बाब म्हणजे नववी गणित भाग -१ व भाग २ या पाठ्यपुस्तकांत 'क्यू आर कोड' दिल्यामुळे स्मार्ट फोनचा वापर करून कोणत्याही घटकाचा सविस्तरपणे अभ्यास करता येते. या 'क्यू आर कोडद्वारे' आम्हां सर्वांस खूप मोठी उपलब्धी झाली आहे. अनेक शंकांचे समाधान यामधून होऊ शकते. शिक्षकांचे विषयज्ञान समृद्ध होण्यास मदत होत आहे. त्यामुळे शिक्षकांनी व विद्यार्थ्यांनी खरंच याचा वेळप्रसंगी योग्य वापर करायला पाहिजे.

तर मग चला, आपण शिक्षक म्हणून या नवीन पाठ्यपुस्तकांचा अभ्यास करून विद्यार्थ्यांना कृतिशील बनवू या....!

चला निघूया सरसावोनि
अध्यापन करण्या नव पुस्तके घेवोनि॥

अध्यापनात आणू या ज्ञानरचनावाद।

प्रत्यक्ष कृतितून विद्यार्थी घेतील ज्ञानाचा खरा आस्वाद॥

विद्यार्थ्यांना कृतितून अनुभूती देवूया।
अनुभूतीतून उत्तम नागरीक घडवूया॥

या पाठ्यपुस्तक निर्मितीसाठी ज्या-ज्या तज्ज्ञांनी मोलाचे योगदान दिले आहे अशा सर्वांचेच खरचं अंतःकरणपूर्वक विशेष आभार !

समृद्ध भूगोल शिक्षक

- सुरेखा दौडे

① ९९२२२६५७३३

संदर्भग्रंथाच्या अभ्यासातून स्वतःचे
ज्ञान अद्ययावत ठेवणे, पर्यटनातून भूगोलाचा
अभ्यास करणे, विद्यार्थ्यांच्या गरजा
विचारात घेऊन त्यानुसार अध्यापनाची
तयारी करणे आणि आलेल्या शंका,
अडचणी, समस्यांची सोडवणूक करत
गेल्याने भूगोल शिक्षक समृद्ध होऊ शकतो.

मानवी जीवन घडण्याच्या प्रक्रियेत योग्य मार्गदर्शन,
सहकार्य, अचूक अनुभूतींची गरज असते. अर्थात व्यक्ती
विकासाच्या टप्प्यात योग्य मार्गदर्शकाची गरज असते.
शिक्षण प्रक्रियेत शिक्षकाची भूमिका खूप महत्त्वाची असते.
शिक्षक सतत अध्ययन करणारा, सुसंस्कारांना जपणारा,
स्वयंशिस्त पाळणारा
असावा.

भूगोल विषयाचा
शिक्षक अर्थातच या
गुणांबरोबर विषयाला
उपयुक्त, प्रेरक, अनुभव
संपन्न असणे आवश्यक
आहे. भूगोल विषयाची
व्याप्तीच विश्वव्यापी
आहे. चराचरातील अनेक घटकांना स्पर्श करणारा विषय
म्हणजे भूगोल. त्यामुळे भूगोल शिक्षक निरीक्षण,

प्रयोगशील, वाचनप्रिय, संग्राहक वृत्ती जोपासणारा
असावा. त्यामुळे तो अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया विशेष
प्रभावीपणे करू शकतो. भूगोल विषयामध्ये जीवनाकडे
पाहण्याचा यथार्थ दृष्टिकोन निर्माण करण्याची ताकद
असल्याने या विषयाच्या शिक्षकाने ज्ञान अद्ययावत
ठेवले पाहिजे.

भूगोल शिक्षकाला त्यातील संबोध, तत्त्वे,
नियमशास्त्र, कागणमीमांसा इ. सखोल विषय ज्ञान असावे.
शैक्षणिक साधने :

भूगोलातील पाठांचा अध्ययन अनुभव देताना
विद्यार्थ्यांच्या वयोगटानुसार शैक्षणिक साहित्याची निर्मिती
केली पाहिजे. साधने उपलब्ध केली पाहिजे, लहान
वयोगटातील विद्यार्थ्यांना उपलब्ध कमी तासिकांमध्ये
भूगोलातील वेगवेगळ्या संकल्पना स्पष्ट करताना योग्य

त्या अध्यापन तंत्राचा
वापर करावा. त्यांतून
विद्यार्थी स्व-अनुभव
घेण्यास कृतीशील होतील
याकडे लक्ष द्यावे. कथन,
सुसंगत चित्रे, व्हिडिओ-
फीत दाखवून पाठाचे
अध्ययन करता येते.
मोठचा वयोगटास
अध्यापन करताना त्यांचा
पाठानुरूप कृतीपूर्ण सहभाग घेऊन अध्यापन करावे.

प्रयोगशील :

भूगोल शिक्षक प्रयोगशील असावा. भूगोलातील परिवर्तने लक्षात घेऊन शिक्षकाने स्वतःचे ज्ञान अद्ययावत ठेवावे. आयसीटी माध्यमांच्या द्वारे Google search engine मधून पूरक पाठ्यांशांची तयारी करावी. त्यामुळे यू-ट्यूबवरून नदीद्वारे होणारे अपक्षरणाचे कार्य दाखविणे शक्य होते. नदीमुळे तयार होणारी भूरूपे आत्मसात करणे किंवा कायमची स्मरणात राहण्यास मदत होते. किंवा हिमप्रदेशातील भूरूपे, हिमनगांचे स्वरूप, आकार केवळ कल्पना चित्रात न दाखविता या छाया चित्रफीतद्वारे शक्य करू शकतो. त्यामुळे भूगोल विषयातील गुणवत्ता वाढण्यास हातभारच लागणार आहे.

वाचनसमृद्धी :

भूगोल शिक्षकाने विषयाशी संलग्न पुस्तके तसेच पर्यटनविषयक पुस्तके, साहित्य वाचले पाहिजे. आपण नेहमीच एखाद्या घटकाचा किंवा प्रदेशाचा प्रत्यक्ष अनुभव घेऊ शकत नाही. त्यामुळे पुस्तकातून मिळणाऱ्या ज्ञानातून आपली विचार समृद्धी होते. उदा. सुवेज्ञ कालवा वर्णन करताना आपण केवळ त्याची लांबी-रुंदी-खोली त्यावर असलेले कोणत्या देशाचे स्वामित्व, दळणवळण इ. माहिती देऊ शकतो. परंतु मराठी साहित्यातील ‘अपूर्वाई’, ‘पूर्वरंग’ या पु.ल. देशपांडे यांच्या प्रवास वर्णनातून सौंदर्य आपण स्वतः अनुभवून विद्यार्थ्यांना सांगू शकतो. यामध्ये सुवेज्ञ कालवा, इंडोनेशियन बेटे यांची वर्णने अप्रतिम आहेत. त्याशिवाय भूगोल शिक्षकाने भूगोल शब्दकोष, नकाशे-वेगवेगळे दर्शक नकाशे, संदर्भ पुस्तकांचा संग्रह करणे आवश्यक आहे. वर्तमानपत्रात देखील पर्यावरण दिन, हवामान दिन, भूगोल दिन, वन दिन, वन्य पशू-पक्षी दिन, प्रदूषणे, ग्लोबल वॉर्मिंग, भूकंप, आपत्ती (नैसर्गिक प्रकार) या विषयी सातत्याने चांगले लेख, प्रकाशित येत असतात. त्यांची कात्रणे

संग्रही ठेवणे, त्यांचे संदर्भ वेळोवेळी पाठ्यांशानुसार उद्धृत करणे खूप प्रभावी ठरते.

निरीक्षण शक्ती :

निरीक्षण – भूगोलाचे मुख्य साधन असून भूगोल शिक्षकाने स्वतः निरीक्षणे करणे – अनुभूती घेणे आवश्यक आहे. भूगोल हे निरीक्षणाचे शास्त्र आहे. म्हणून भूगोल शिक्षक भ्रमंती करणारा – नवनवीन प्रदेशातील माहिती जाणून घेणारा असावा. कोणत्याही प्रदेशांच्या पर्यटनात – तेथील नैसर्गिक व सांस्कृतिक परिस्थितींचा आढावा घेण्यात तो तत्पर असला पाहिजे. हे जर शक्य नसेल तर दूरदर्शनवरील Animal Planet, National Geographic, Discovery - Wild Animal यासारख्या चॅनलवरील कार्यक्रमातूनही शिक्षक हे ज्ञान प्राप्त करू शकतो.

भूगोल शिक्षकाने नियमित भौगोलिक स्थळांना भेटी देऊन निसर्गांची विविध रूपे, त्यातील बदल, त्यांचे महत्व विद्यार्थ्यांना सांगावे. शैक्षणिक सहली, क्षेत्र भेटींचे आयोजन करून प्रत्यक्ष अनुभूती-निरीक्षण तंत्र विकसित केले पाहिजे. भूगोल शिक्षकाने विविध वस्तूंचा संग्रह, दगड-खडकांचे प्रकार, शंख-शिंपले, वनस्पती-प्राणीजीवन इ. ची माहिती संग्रही ठेवावी. त्याचा अध्ययन अनुभवाच्या द्वारे अध्यापनाशी योग्य समन्वय साधावा.

संशोधक वृत्ती :

भूगोल शिक्षकाने संशोधक वृत्ती जोपासावी. अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत येणाऱ्या समस्या आणि त्यावर उपाययोजना शोधणे, कारणमीमांसक वृत्ती बाळगणे आवश्यक आहे. आपल्या परिसरातील भेडसावणाऱ्या समस्यांची दखल घेऊन विद्यार्थ्यांशी त्याबाबत एखाद्या तासाला चर्चा घडवून आणावी.

उदा.

१. रस्त्यावरील दुचाकी-चारचाकी वाहनांची वाढती

- संख्या - समस्या - उपाय,
२. शहरी जीवन व ग्राम्य जीवनातील दैनंदिन समस्या.
 ३. वन्यजीव व मानवी हस्तक्षेप इ. अशा परिसंवादातून विद्यार्थ्यांची जाणीव जागृती, समस्यांची उकल करण्याची वैचारिक बैठक तयार होते.

रेखाटन-कौशल्य : आकृत्या, नकाशे, आलेख, तक्ते इ. काढण्यासाठी भूगोल शिक्षकाला रेखाटन कौशल्य आवश्यक आहे.

वर उल्लेखलेल्या बाबी शिक्षकांच्या अंगी असणे गरजेचे आहे. मी सेवांतर्गत प्रशिक्षणातील १२ वर्ष सेवा झालेल्या शिक्षक-प्रशिक्षकांना तज्ज म्हणून मार्गदर्शनाचे काम केले. त्यात काही उणीवा जाणवल्या. विषयज्ञान अपुरे असणे, अध्यापनात भौगोलिक परिभाषेचा वापर न होणे, किंवा एकमुरीपणा हे भूगोल अध्ययनास मारक ठरते.

शिक्षकाला केवळ विषयाचे अध्यापन करावयाचे नसून भूगोलाची सांगड दैनंदिन व्यवहाराशी, बदलत्या घटकांशी करता आली पाहिजे. उदा. हवामानाचा परिणाम व्यवसायांवर होणे व त्यातून मिळणाऱ्या आर्थिक उत्पन्नावर परिणाम होणे. उदा. कोकणातील माणूस काटकसरी, कामसू स्वभावाचा असतो. याला कारण तेथील हवामान - शेतीतील उत्पादने, वनस्पती इ. हे घटक आहेत.

भूगोलाशी संलग्न अन्य विषयाशी समवाय साधणे हे भूगोल शिक्षकासाठी आवश्यक आहे. तसेच पर्यावरणीय घटकांच्या वापराची मर्यादा किंवा त्यातील हस्तक्षेप नियंत्रित करण्याचे भान राखले जाईल हे पाहणे आवश्यक आहे.

शिक्षकाने तज्जांच्या अनुभवातून प्रशिक्षित होऊन विषय अध्यापन करणे खूप आवश्यक आहे. प्रशिक्षणामुळे

शिक्षकांचे ज्ञान अद्ययावत होते. प्रशिक्षणामुळे शिक्षकांचे ज्ञान अद्ययावत राहते. ज्ञान कोटून घ्यावे ? कसे घ्यावे ? त्याची उपलब्ध स्रोत या सर्वांशी अद्ययावत राहणे शक्य होते. शिवाय शिक्षकाने पुढील वेगवेगळ्या विषयात स्वतः शिकत राहणे - अनुभव घेणे योग्य/समर्पकच ठरेल.

अभ्यासक्रमातील उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी भूगोल शिक्षकाने उपक्रमशील असले पाहिजे. या उपक्रमांमध्ये पर्यावरण, प्रदूषण, साक्षरता, जलप्रदूषण, जलजागृती, कृषी, वृक्षलागवड, प्लास्टिक कचरा अशा बाबींचा समावेश करावा. कोणत्याही एका घटकातील दोष घालवण्यासाठी किंवा त्यात यश साध्य होईपर्यंत उपक्रमशील राहावे.

याशिवाय चित्रे, प्रतिकृती, तक्ते, नकाशे, P.P.T. इ. साधनांद्वारे अध्ययन पाठांचे नियोजन आखावे. ज्यामुळे विद्यार्थी अध्ययन प्रक्रियेमध्ये परिणामकारकता साधली जाईल. कनिष्ठ महाविद्यालयीन भूगोल शिक्षकाने देखील विद्यार्थ्यांना अध्ययन प्रक्रियेतून विषयाची अभिरुची वाढवणे गरजेचे आहे.

इ. ११वी च्या भूगोल विषयातील ‘जगाचा प्राकृतिक अभ्यास’ पाठातील नकाशांच्या साहाय्याने करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे इ. १२वी तील मानवी भूगोल - जग याचा पाया पक्का होतो.

संदर्भग्रंथाच्या अभ्यासातून स्वतःचे ज्ञान अद्ययावत ठेवणे, पर्यटनातून भूगोलाचा अभ्यास करणे, विद्यार्थ्यांच्या गरजा विचारात घेऊन त्यानुसार अध्यापनाची तयारी करणे आणि आलेल्या शंका, अडचणी, समस्यांची सोडवणूक करत गेल्याने भूगोल शिक्षक समृद्ध होऊ शकतो.

आजच्या शिक्षण पद्धतीतील उणिवा व उपाययोजना

(पारितोषिक प्राप्त निबंधाचा सारांश)

- राजेंद्र पवार

① ९७६३९५७६०६

दर्जेदार तसेच गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाकरिता भौतिक, शैक्षणिक सुविधांची उपलब्धता, विद्यार्थी लाभाच्या योजना, शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण, सभा, संमेलने या बरोबरच अगदी नियमित व आनंदायी पद्धतीने शिक्षक व विद्यार्थी आंतरक्रिया सुरु असावी. त्यासाठी प्रयत्न होण्याची गरज आहे. शिक्षकांना विद्यार्थ्यांबद्दल व विद्यार्थ्यांला शिक्षक व शाळेबद्दल आदर व आपुलकी निर्माण झाली की अध्यायनाची क्रिया सुलभ व गतीने होते.

शाळा या संस्थेची निर्मिती सामाजिक गरजेतूनच झाली आहे. समाजामध्ये विशिष्ट वयोगटातील मुलामुलींना औपचारिक शिक्षण मिळावे या गरजेच्या पूर्तेसाठी शाळेची स्थापना झाली. ‘सा विद्या या विमुक्तये’ सर्व बंधनातून मुक्त होऊन शाशवत सुखाचा लाभ मिळवून देण्याचे सामर्थ्य शिक्षणातच आहे.

“शैक्षणिक प्रगती ही मानवाच्या सर्व प्रगतीची जननी आहे.” हे ओळखून शासनाने

देखील शिक्षणाला प्राधान्य देऊन शिक्षण क्षेत्रात विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्ता विकासासाठी, शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी विविध प्रयोग केले. नावीन्यपूर्ण उपक्रम राबविले. विद्यार्थी लाभाच्या विविध योजना राबविल्या व अजूनही राबविणे सुरुच आहे. गुणवत्ता वाढीसाठी मोठ्या प्रमाणात खर्च करण्यात आला.

उणिवा :

शिक्षक विद्यार्थी आंतरक्रिया कमी –

शिक्षण प्रक्रियेत शिक्षक व विद्यार्थी दोन्हीही घटक महत्त्वाचे आहेत. शिक्षणाचा केंद्रबिंदू विद्यार्थी आहे. तर शिक्षक शिक्षणाचा आत्मा आहे. कारण शिक्षणाची प्रक्रिया शिक्षकांच्या सक्रिय सहकार्यांशिवाय पूर्ण होऊ शकत नाही. असे असताना शिक्षक व विद्यार्थी यांच्या आंतरक्रिया कमी झालेली दिसून येते.

शिक्षकामधील विद्यार्थांविषयी आपुलकी, जिज्हाळा, तळमळ कमी झालेली दिसते. त्यामुळे विद्यार्थांना शिक्षकांविषयी आदर, आत्मीयता, आपुलकी राहिलेली नाही. उलट ते शिक्षकांची थट्टा मस्करी करण्यात धन्यता मानतात. त्याचा परिणाम अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेवर होतो.

विविध समित्यात राजकारण -

समाज सहभागासाठी स्थानिक पातळीवर स्थापन केलेल्या विविध समित्यांमध्ये राजकारण शिरल्यामुळे शाळा, विद्यार्थी, शिक्षक यांना सहकार्य करण्यापेक्षा भांडणे, तक्रारीच अधिक होतात. तक्रारीच्या चौकशी करण्यामध्ये पर्यवेक्षकीय यंत्रणेचा अधिक वेळ खर्च होऊन मूळ शैक्षणिक कामाकडे दुर्लक्ष होते.

विद्यार्थ्यांची केवळ शारीरिक उपस्थिती -

शासनामार्फत राबविल्या जाणाऱ्या विविध योजनांचा लाभ घेण्यासाठी तसेच आई-वडील व शिक्षकांच्या आग्रहाखातर विद्यार्थी नाखुशीने वर्गात उपस्थित असतात. असे विद्यार्थी वर्गात दडपणात वावरत असतात, शाळेला सुटूटी कधी होते याची वाट बघत असतात. त्यांचे शिक्षकांच्या अध्ययनाकडे लक्ष नसते. मन बाहेर भटकत असते. फक्त शरीराने ते वर्गात उपस्थित असतात. अशा परिस्थितीत शिक्षक कितीही अभ्यासपूर्ण अध्यापन करीत असले तरी अशा विद्यार्थ्यांसाठी त्याचा काहीही उपयोग होत नाही.

केवळ प्रमाणपत्रांचा आग्रह -

शिक्षणानंतर पदविका प्राप्त करणे किंवा प्रमाणपत्र प्राप्त करणे म्हणजे विशिष्ट क्षमता असण्याची पावती मिळणे असा समज आहे. पण खेरे शिक्षण म्हणजेच कौशल्य प्राप्त करणे व ज्ञानप्राप्ती करून अंतर्दृष्टी प्राप्त करणे होय. पण आज कौशल्य किती प्राप्त केली, किती ज्ञानप्राप्ती केली यापेक्षा प्रमाणपत्रांना जास्त महत्त्व आहे.

एका वर्गात वेगवेगळ्या क्षमतेचे विद्यार्थी -

प्रत्येक वर्गात सारख्या क्षमतेचे, गुणवत्तेचे विद्यार्थी असणे अपेक्षित आहे. परंतु दुर्दैवाने प्रत्यक्षात ते तसे नसतात. इ. ७ वी मध्ये शिकणारे सर्व विद्यार्थी वर्ग ६ वी मध्ये अभ्यासक्रमानुसार निर्धारीत केलेल्या

सर्व क्षमता आत्मसात केलेले असावेत असे अपेक्षित आहे. परंतु प्रत्यक्षात मात्र त्यातील २५% विद्यार्थी ६ वी च्या दर्जाचे असतात. २५% विद्यार्थी ५ वीच्या दर्जाचे असतात, २५% विद्यार्थी ४ थीच्या दर्जाचे असतात. तर २५% विद्यार्थी २ री व ३ रीच्या दर्जाचे देखील नसतात. शिक्षक अध्यापन मात्र ७ वीला शासनाने निर्धारीत केलेल्या अभ्यासक्रमानेच करतात. अशा परिस्थितीत शिक्षकाचे अध्यापन केवळ २५% विद्यार्थ्यांना उपयोगाचे असते. इतर विद्यार्थ्यांच्या डोक्यावरून जाते. काहीही कळत नसल्यामुळे विद्यार्थ्यांचे वर्गात मन लागत नाही. शिक्षकांनी विचारलेल्या प्रश्नांची तो विद्यार्थी उत्तरे देऊ शकत नाही. त्यामुळे शिक्षकालाही मनःस्ताप होतो. कमजोर विद्यार्थी खुशीने शाळेत येत नाही. घरच्यांच्या दबावामुळे फक्त शरीराने उपस्थित असतो.

ग्रामीण व शहरी भागातील तफावत -

सगळे शहराकडे धावत आहेत. खेड्यात चांगल्या शिक्षणसंस्था नाहीत. विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक वातावरण मिळत नाही. हुशार विद्यार्थ्यांना आर्थिक मदत मिळत नाही. या कारणामुळे हुशार असणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाही शिक्षण सोडून उदरनिर्वाहासाठी एखादा व्यवसाय निवडावा लागतो. त्यामुळे त्याच्या बुद्धीमत्तेचा पूर्ण क्षमतेने वापर करून घेता येत नाही.

शिक्षक निवड गुणवत्तेवर नाही -

राज्यातील अनेक शैक्षणिक संस्था खाजगी आहेत. अशा ठिकाणी शिक्षकांची निवड करताना गुणवत्तेपेक्षा इतर घटकांचा जास्त विचार होतो. विद्यार्थी गुणवत्ता ढासळण्यास हा घटक कारणीभूत होतो.

उच्च शिक्षणासाठी शिक्षकांना प्रोत्साहन कमी -

प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तर

यासाठी शिक्षकांची निवड करताना किमान शैक्षणिक पात्रता ठरवून दिल्या आहेत. परंतु एकदा शिक्षक म्हणून निवड झाल्यानंतर कोणतेही उच्च शिक्षण घेण्यास शिक्षक उत्साही नसतात. कारण उच्च शिक्षण घेतल्यानंतर वेतनात, हुक्म्यामध्ये कोणताही बदल होत नाही. त्यामुळे नोकरीची सुरुवात करताना असलेली पात्रताच सेवानिवृत्तीपर्यंत पहावयास मिळते.

शिक्षक दबावाखाली -

शिक्षकांना नोकरीच्या कालावधीमध्ये अनेकांच्या दबावाला सामोरे जावे लागते. संस्थाचालकांचा दबाव, प्रशासकीय यंत्रणेचा दबाव, शाळेतील पर्यवेक्षकीय यंत्रणेचा दबाव, पालकांचा दबाव अशा दबावाखाली त्याला रहावे लागते. त्यामुळे आनंदायी शिक्षण घडून येत नाही.

शिक्षण पद्धतीतील उणीवा दूर करण्याच्या उपयायोजना -

भारताचा भाग्योदय हा वर्गखोल्यांतून होत आहे. (Destiny of India is being shaped in its classroomo) असे डॉ. कोठारी यांनी आपल्या भारतीय शिक्षण आयोगाच्या अहवालात (१९६४-६६) वर्तवले होते.

त्यांचे वरील भाष्य सार्थ करण्याकरिता प्रत्येक शिक्षणसंस्था सक्षमतेने कार्य करीत आहे.

गुणवत्ता पूर्ण शिक्षणासाठी आजच्या शिक्षण पद्धतीत असणाऱ्या उणीवा दूर करण्याची गरज आहे. उणीवा दूर करण्याचे उपाय खालीलप्रमाणे करता येतील **गुणवत्ता वाढीचा आढावा घेणे** -

विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्ता वाढीसाठी, शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी विविध प्रयोग केले जातात, नावीन्यपूर्ण उपक्रम राबविले जातात, भरपूर प्रमाणात

निधी खर्च केला जातो. पण प्रत्यक्षात गुणवत्ता वाढीचा आढावा कमी प्रमाणात घेतला जातो. त्यामुळे प्रत्येक योजनेच्या परिणामकारकेचा आढावा घेऊन त्रुटी असल्यास दूर करण्याचा प्रयत्न करावा.

शिक्षक विद्यार्थी आंतरक्रिया आनंदायी व्हावी-

दर्जेदार तसेच गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाकरिता भौतिक, शैक्षणिक सुविधांची उपलब्धता, विद्यार्थी लाभाच्या योजना, शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण, सभा, संमेलने या बरोबरच अगदी नियमित व आनंदायी पद्धतीने शिक्षक व विद्यार्थी आंतरक्रिया सुरु असावी. त्यासाठी प्रयत्न होण्याची गरज आहे. शिक्षकांना विद्यार्थ्यांबद्दल व विद्यार्थ्यांला शिक्षक व शाळेबद्दल आदर व आपुलकी निर्माण झाली की अध्यायनाची क्रिया सुलभ व गतीने होते.

शिक्षक प्रशिक्षणे सुट्टीतच हवीत -

शिक्षक - मुख्याध्यापकांचे वारंवार होणारी प्रशिक्षणे, सभा, संमेलने बंद करावीत. जेणेकरून शिक्षक मुख्याध्यापकांना सदैव शालेय वेळेत विद्यार्थ्यांसमवेत राहता येईल. आवश्यक असणारी अशी प्रशिक्षणे सुट्टीच्या कालावधीत घेता येतील. शनिवार, रविवार किंवा मोठ्या सुट्टीच्या कालावधीत प्रशिक्षणांचे आयोजन करता येईल.

क्षमतेनुसार अभ्यासक्रम -

प्रत्येक वर्गात वेगवेगळ्या क्षमतेचे विद्यार्थी असतात. त्यामुळे हुशार विद्यार्थ्यांना लवकर व जादा कळते तर अप्रगत विद्यार्थ्यांना उशिरा कळते, यामुळे शिक्षकांनाही मनःस्ताप होतो. कमजोर विद्यार्थी आपल्याला काही येत नाही म्हणून तो मानसिकदृष्ट्या खचतो. प्रसंगी शाळेला येणे बंद करतो. त्यामुळे प्रत्येकाला आपल्या क्षमतेनुसार शिकता येईल असा अभ्यासक्रम

तयार करावा लागेल.

मुलांच्या चालीने चालावे.
मुलांच्या मनोगते बोलावे
तैसे जनास शिकवावे
हळूहळू।

शिक्षकांनी संत रामदास यांचा हा उपदेश आचरणात आणावा.

आनंदादायी शिक्षण -

आजच्या समाजात डोळे उघडे ठेवून पाहताना एक गोष्ट लक्षात येते ती म्हणजे बन्याच विद्यार्थ्यांना शिकण्यात रस दिसत नाही, शाळेची ओढ नाही. शाळेत अभ्यास नको, वाचन नको, स्वाध्याय नको, गृहपाठ नको, परीक्षा नको अशी मानसिकता आहे. आवडीने अभ्यास करणारे, स्वयंशिस्त पाळणारे विद्यार्थी कमी आढळतात.

आजच्या विद्यार्थ्यावर प्रसारमाध्यमांचा प्रचंड प्रभाव आहे. चांगले आणि वाईट यांमधील फरक ओळखण्यास विद्यार्थ्याला मदत करण्यासाठी आजची शिक्षणपद्धती कमी पडते.

विद्यार्थ्यांना शाळेत येण्याची ओढ लावणे, त्यांच्या मनात अनेक प्रश्न निर्माण व्हावेत अशी परिस्थिती निर्माण करणे, त्यांना शिकण्याची गोडी लावणे अधिक महत्वाचे आहे.

अभिनव शिक्षणपद्धती -

आमच्या शिक्षणामधून विद्यार्थ्यांमध्ये कृतिशीलता निर्माण व्हायची गरज आहे. शिक्षणातून विद्यार्थ्यांत उद्यमशीलता वाढायला हवी. त्याची जीवननिष्ठा वाढली पाहिजे. गिजूभाई बधेका म्हणतात त्याप्रमाणे सर्वांत महत्वाचे शिक्षण हे हृदयाचे शिक्षण, शुभभावनांचं शिक्षण. सहानुभूती, प्रेम या चांगल्या भावना

त्यांना शिकवायला पाहिजेत. कारण आजचा विद्यार्थी हा भावनांपासून खूप लांब गेलाय. क्रोध, द्रवेष, ईर्षा, भय या अशुभ भावनांपासून त्याला लांब ठेवला पाहिजे.

आजूबाजूच्या अवकाशाचं ज्ञान, प्रतिकात्मक विचार, गुंतागुंतीचे विचार, आत्मिक विकास, क्लिष्ट आकृतींचे आकलन, संश्लेषण, अबोध मनाचा व्यापार, संशोधन करणं, कूट प्रश्न सोडविणे, चित्रकला, संगीत यासारख्या कलांचे ज्ञान आणि त्याच्या सर्जनशक्तीचा विकास होईल अशा अभिनव शिक्षण पद्धतीची आजच्या मुलांना गरज आहे.

ग्रामीण व शहरी भागांना समान संधी

ग्रामीण व शहरी भागातील शैक्षणिक वातावरणात फरक असतो. अशा परिस्थितीत एकही विद्यार्थी शिक्षणापासून व शैक्षणिक सवलतीपासून वंचित राहणार नाही. याची दक्षता घ्यायला हवी. सर्वांना शिक्षणाची समान संधी मिळेल अशा योजना आखाव्यात.

शिक्षकांची निवड गुणवत्तेवर व्हावी

शिक्षकांची निवड करताना त्याची पात्रता, गुणवत्ता याचा विचार करून निवड व्हावी. त्यासाठी पात्रता परीक्षा घ्यावी. त्यानुसार निवड करावी. निवड करताना त्यात गैरव्यवहार, राजकीय हस्तक्षेप होणार नाही याची दक्षता घ्यावी.

उच्च शिक्षणांसाठी शिक्षकांना प्रोत्साहन

आपल्या नोकरीच्या काळात शिक्षकांनी वेगवेगळ्या प्रकारचे शिक्षण घ्यावे, प्रशिक्षणे करावीत, स्वतःच्या पात्रता वाढवाव्यात, यासाठी शिक्षकांना प्रोत्साहन द्यावे. प्रत्येक जादा पदवी किंवा पदविकेनंतर त्यांचे सत्कार करावेत त्यांना बक्षीसे द्यावीत, जेणेकरून इतरांना शिकण्याची उमेद निर्माण होईल.

वाचू आनंदे - एक यशस्वी प्रयोग

- अनिल लहायकर

① ९७३०४०८५२५

आज जे जे काही विद्यार्थ्यांकडून वाचलं जात आहे ते के वळ पाठ्यपुस्तकातीलच. शिक्षक आपले अभ्यासक्रमामध्ये, तर विद्यार्थ्यी त्यांच्या परीक्षेच्या अभ्यासात गुंग ! कुणालाच दोष देता येणार नाही. पण जेवण जसे चौरस असावं तसं वाचन देखील चौफेर असावे. मुलांना शालेय जीवनातच वाचनाची गोडी कशी निर्माण करता येईल ? हे पाहायला हवे.

‘वाचाल तर वाचाल,’ ‘ग्रंथ हेच गुरू’, ‘पुस्तक मस्तक घडवतात’, ‘प्रसंगी अखंडित वाचीत जावे’ अशी अनेक वाक्ये आपल्या कानावर येतात. पण कोण लक्षात घेतो ? मोबाइल, इंटरनेटच्या जमान्यात वाचन दुर्लक्षित झालंय का ? अन् असेल तर तो खजिना आजच्या विद्यार्थ्यांना कसा

उपलब्ध करून देता येईल ?

आज जे जे काही विद्यार्थ्यांकडून वाचलं जात आहे ते केवळ पाठ्यपुस्तकातीलच. शिक्षक आपले अभ्यासक्रमामध्ये, तर विद्यार्थ्यी त्यांच्या परीक्षेच्या अभ्यासात गुंग ! कुणालाच दोष देता येणार नाही. पण जेवण जसे चौरस असावं तसं वाचन देखील चौफेर असावे. मुलांना शालेय जीवनातच वाचनाची गोडी कशी निर्माण करता येईल ? हे पाहायला हवे. आमच्या पिढीला गोष्टींच्या पुस्तकांचा खजिना मिळायचा. अनेकविध खेळ खेळून दमल्यानंतर आम्ही या खाना खजिन्यावर अक्षरशः ताव मारत असायचो. त्यावर चर्चाही करत असायचो. सद्यस्थितीत माझ्या

शाळेतील मुलांसाठी काही करता येईल का ? असा विचार मनामध्ये आला.

गेली अनेक वर्ष मराठीचे अध्यापन करताना मला असं जाणवायला लागलय की मुलं अभ्यासा-व्यतिरिक्त इतर वाचन करत नाहीत. त्यामुळे भाषासमृद्धीमध्ये कुठे तरी अडचण

जाणवतेय. इथे त्यांना आत्मबळकटीची गरज आहे. यातूनच मनाशी ‘वाचू आनंदे’ या उपक्रमाची जुळवाजुळव करू लागलो.

माझी शाळा एका खेडेगावातील. शाळेत इ. ८ वी ते १० वीचे वर्ग. मर्यादित शंभर ते सब्बाशे विद्यार्थी. शाळेचं ग्रंथालय तसं बन्यापैकी समृद्ध ! हजारभर छोटी मोठी पुस्तके. मी या शाळेचा प्रमुख, पण ग्रंथालयात गेल्यानंतर काचेच्या कपाटातील पुस्तकं पाहिल्यानंतर वाटायचं, ‘हे धन तर बंद कपाटातील’. काय कामाचे ? मग प्रत्यक्ष कार्यवाहीला सुरुवात केली. पहिल्या टप्प्यात दोनशे ते अडीचशे पुस्तके निवडली. सहा ते सात पुस्तकांचा एक याप्रमाणे संच तयार केले. प्रत्येक संचात छोटी छोटी चरित्रे, बोधपर गोष्टी, विज्ञान, इंग्रजी, इतिहास, भूगोल इ. विषय, काव्यसंग्रह इत्यादींचा समावेश केला. सर्वप्रथम विद्यार्थ्यांना वाचनाचे महत्त्व पटवून दिले.

सर्व विद्यार्थ्यांमधून वीस ते बावीस गट तयार केले. त्यामध्ये मुलांचे व मुलींचे स्वतंत्र गट तयार केले. या गटांना मराठीतील प्रसिद्ध साहित्यिकांची नावे दिली. प्रत्येक गटासाठी एक गटप्रमुख नेमला. त्यांच्याकडे आपल्याच गटातून ठरावीक दिवसाला पुस्तके बदलण्याची जबाबदारी दिली. त्यांना गटनिहाय पुस्तके बदलण्यास सांगितली. त्यासाठी १० ते १२ दिवसांची मुदत दिली. प्रत्येक गटाला विद्यार्थ्यांचे नाव, पुस्तकाचे नाव, विद्यार्थी सही अशी स्लिप पुरवली. गटप्रमुखाने त्यामध्ये अचूक नोंदी करून त्या स्लीप गटप्रमुखाला माझ्याकडे नोंदीसाठी गटप्रमुखाला सांगितले. सदर नोंदी शिसपेन्सिलने करण्यास सांगितले. जेणेकरून एकाच स्लीपचा वापर होईल आणि मी त्या

नोंदी ‘ग्रंथ देव घेव रजिस्टर’ मध्ये करू शकेन. सर्व गटांवर नियंत्रणासाठी मुर्लींमधून व मुलांमधून एक पथकप्रमुख नेमण्यात आले.

प्रत्यक्ष वाचन सुरु केल्यानंतर मुलांना पुस्तकातील महत्त्वाचा मजकूर, आवडलेली वाक्ये, सारांश, त्यांच्या वहीत लिहावयास सांगितले. त्यासाठी ‘माझे अवांतर वाचन’ अशी शंभर आणि दोनशे पानी स्वतंत्र छोटी वही घेण्यास सांगितली. लिहिलेल्या वहीतील मजकूर ऑफ तासाला सादर करण्याची सूचना दिली. हा उपक्रम राबवताना विद्यार्थ्यांकडून वाचक फी म्हणून दरमहा पाच रूपये जमा करण्याचे ठरले. जमलेली रक्कम नवीन वाचनीय पुस्तके, वर्तमानपत्र मासिकांची खरेदी आणि पुस्तकांचे बाइंडिंग इ. चा खर्च भागविण्यासाठी वापरायचे ठरविले.

हा उपक्रम गेल्या शैक्षणिक वर्षांमध्ये प्रायोगिक तत्त्वावर सुरु केला होता. तो बन्याचअंशी विद्यार्थ्यांवर सोपविला असल्याने त्यासाठी अधिक वेळ द्यावा लागत नाही. आपापली पुस्तके बदलणे, त्यांच्या नोंदी करणे, वाचक फी गोळा करणे इ. कामे मुलेच करत आहेत. माझी भूमिका फक्त निरीक्षकाची आहे.

माझा अनुभव आहे की हा उपक्रम यशस्वीतेकडे वाटचाल करीत आहे. उपक्रम हाती घेतल्यानंतर त्यामध्ये येणाऱ्या अडचणी लक्षात घेऊन त्यावर उपयायोजनाही करता आली. सकारात्मक विचार मनाशी ठेवून कोणतेही काम हाती घेतल्यास निश्चित यशस्वी होते.

इ.नववी मूल्यमापन योजना (सर्व भाषा विषय)

- डॉ. स्नेहा जोशी

① ९४२३५६८५८८

आजचा विद्यार्थी हा उद्या सुजाण नागरिक म्हणून समाजात सहभागी होणार आहे. त्याची समाजाला सामोरे जाण्याची तयारी शाळेतच होणे आवश्यक आहे व हेच या अंतर्गत मूल्यमापनाच्या घटकांमधून आपल्याला साध्य करावयाचे आहे. अंतर्गत मूल्यमापनाच्या प्रक्रियेमधून गटात काम करताना दुसऱ्याचे ऐकून घेणे, इतरांच्या मतांचा आदर करणे, आत्मविश्वासाने, स्वतःचे विचार ठामपणे मांडता येणे, मुख्य म्हणजे सुसंवादी माणूस घडणे हेही विद्यार्थी आत्मसात करतील अशी अपेक्षा आहे.

माणूस घडविणारे आनंददायी शिक्षण विद्यार्थ्यांना मिळणे हे आजच्या शिक्षणप्रक्रियेचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. इयत्ता नववीच्या बदललेल्या अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ पासून सुरु झाली आहे. पुर्णर्चित पाठ्यपुस्तकांची मांडणी क्षमताक्षेत्रे, क्षमताविधाने यांवर आधारित आहे. विद्यार्थ्यांच्या वैचारिक क्षमता/चिकित्सकविचार, कल्पनाशक्ती व सूजनशील कृतिशीलतेला प्राधान्य देणाऱ्या कृतीयुक्त अध्ययन पद्धतीवर आधारित (कृतिपत्रिका) मूल्यमापन पद्धतीच्या अनुषंगाने पाठ्यपुस्तकातील स्वाध्याय तयार करण्यात आले आहेत. पाठ्यपुस्तक, मूल्यमापन पद्धती

व अध्यापन पद्धती यांबाबत सविस्तर माहिती आपल्याला बालभारती व शिक्षण संक्रमणाच्या माध्यमातून प्राप्त झाली आहे. त्याची काटेकोर अंमलबजावणी आपणास करावयाची आहे.

इ.९वी च्या बदललेल्या मूल्यमापन पद्धतीनुसार लेखी परीक्षा १०० गुणांची असेल. १०० गुणांसाठीचा कृतिपत्रिकेचा आराखडा आपणास विदित आहेच. (मंडळाच्या वेबसाईटवर दिलेला आहे.)

इ.९वी च्या भाषा विषयाच्या संपूर्ण शैक्षणिक वर्षातील (दोन्ही सत्रासाठीची) अंतर्गत मूल्यमापन योजना या वर्षीपासून अमलात आणावयाची आहे. ही मूल्यमापन योजना व गुणदान विभागणी विस्ताराने जाणून घेऊया ! प्रथम व द्वितीय भाषेसाठी

प्रथम सत्र	द्वितीय सत्र	वार्षिक
लेखी १०० गुण +	लेखी १०० गुण =	२०० गुण
		+
अंतर्गत ५० गुण	अंतर्गत ५० गुण =	१०० गुण
		एकूण ३०० गुण

एकूण वार्षिक ३०० गुणांची सरासरी काढून विद्यार्थ्यांच्या प्रगतिपुस्तकात भाषाविषयासाठी १०० पैकी गुणांची नोंद केली जाईल हे सांगणे न लगे.

सत्रनिहाय ५० गुणांची अंतर्गत मूल्यमापन योजनाही विस्ताराने जाणून घेऊया !

घटकनिहाय अंतर्गत मूल्यमापन

१) सत्रनिहाय चाचणी परीक्षा	२० गुण
२) उपयोजित लेखन सादरीकरण	१० गुण
३) उपक्रम	१० गुण
४) क्षमतामापन	१० गुण
सत्रनिहाय एकूण गुण	५० गुण

प्रथमसत्र - ५० गुण + द्वितीय सत्र ५० गुण - वार्षिक अंतर्गत १०० गुण

अंतर्गत मूल्यमापनासाठी दोन्ही सत्रातील घटक वेगवेगळे असले तरी सादरीकरण, क्षमतामापन व उपक्रम यांतील मूळ संकल्पना एकच आहे.

१) चाचणी परीक्षा - २० गुण

सत्रनिहाय चाचणीच्या २० गुणांसाठी नियोजित घटक गद्य, पद्य, स्थूलवाचन यांतील घटकांवर आधारित कृतिपत्रिका शालेय स्तरावर स्वतंत्र व १०० गुणांच्या कृतिपत्रिकेच्या नियोजित आराखड्याप्रमाणे असणे अपेक्षित आहे. गद्य, पद्य, स्थूलवाचन, भाषाभ्यास, भाषासौंदर्य व उपयोजिन लेखन या सर्वच घटकांना भारांशानुसार स्पर्श करणारी कृतिपत्रिका असणे अपेक्षित आहे. म्हणजेच कोणताही घटक वैकल्पिक म्हणून वगळला जावू नये. उपयोजित लेखन विभागातील सर्वच घटक कृतिपत्रिकेत (अगदी १०० गुणांच्या सुद्धा) विचारले जाऊ शकत नाही हे खरे परंतु सर्व घटकांचा अभ्यास (अध्ययन व अध्यापन) विद्यार्थ्यांनी करायला हवा. कोणताही घटक वैकल्पिक म्हणून सोडून देऊ नये हे महत्त्वाचे. मूल्यमापनासाठी सर्व घटक विकल्पाने (आलटून पालटून) प्रथम य द्वितीय सत्रासाठी विचारले जाणे अपेक्षित आहे.

२) उपयोजित लेखन - सादरीकरण १० गुण

यापूर्वी लेखीकाम म्हणून गृहपाठ व निबंधलेखन यांचा अंतर्गत गुणांसाठी समावेश होत होता; परंतु उपयोजित लेखनातील इतर घटक व एकूणच प्रत्यक्ष सादरीकरणाचा भाग दुर्लक्षित होत होता. आता उपयोजित लेखनाच्या सर्व घटकांचे सादरीकरणाच्या माध्यमातून मूल्यमापन केले जाणे अपेक्षित आहे.

लेखनक्षमतेच्या अध्ययन अध्यापनातील प्रमुख उद्दिष्ट भाषिक विकास व सृजनशील अभिव्यक्तीचा विकास होय. या क्षमतांच्या संपादनाचे मूल्यमापन उपयोजित लेखनाच्या घटकांच्या सादरीकरणातून केले जाणे अपेक्षित आहे.

लेखनघटकांचे स्पष्टीकरण :

प्रथम भाषेसाठी पत्रलेखन, सारांशलेखन, कथालेखन, जाहिरात लेखन, मुलाखत, संवादलेखन, वृत्तलेखन, प्रसंगलेखन इ. घटक नियोजित आहेत.

यांपैकी कोणताही घटक होऊन विद्यार्थ्यांनी त्याचे वर्गात सादरीकरण करावे. अर्थातच त्यासाठी लेखी संहिता तयार करावी. (हेच आपले निबंध वहीसाठीचे लेखी काम असेल)

उदा. गटाचे सादरीकरण

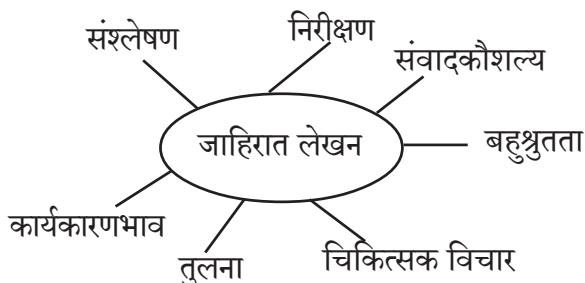
एखादा विषय घेऊन त्यावर जाहिरात तयार करणे व तिचे सादरीकरण करणे. यासाठी गटातील विद्यार्थ्यांना आपल्या वर्गमित्रांचे सहकार्य घ्यावे लागेल. त्यामुळे गटामधील विद्यार्थ्यांमध्ये - सहकार्यात्मक अध्ययन होऊन संघ भावनाही निर्माण होईल. इतरांची मदत घ्यावी व इतरंना मदत करावी 'मी आहे कारण आम्ही आहोत' ही सहकार्याची भावना विकसित होणे हे विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व घडणीसाठी महत्त्वाचे आहे.

प्रत्येक लेखन घटकाच्या संहिता लेखन सादरीकरण

यांमधून विद्यार्थ्यांच्या उच्च बोधात्मक क्षमतांचा विचार होणे अपेक्षित आहे.

उदा. जाहिरात लेखन या घटकाच्या सादीकरणातून खालील उच्चबोधात्मक क्षमतांचे विकसन व मापन अपेक्षित आहे.

उदा.

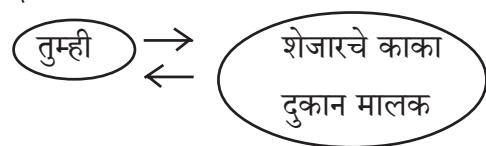
व प्रामुख्याने कल्पनाशक्ती

उदाहरणादाखल सादीकरणासाठी काही घटक -

उपयोजित घटकाचे सादीकरण गटाने किंवा वैयक्तिकही करून घेता येईल. अर्थातच ते विषयावर अवलंबून असेल.

- १) तुम्ही शाळेत असताना तुम्हाला रस्त्यात एक लहान मुलगा रडताना दिसला अशा वेळी तुम्ही काय कराल ? प्रसंग लेखन करा.
याच प्रसंगलेखनाचे आपण विद्यार्थ्यांना नाट्यीकरण करण्यास सांगून त्याचे वर्गात सादीकरण करून घेऊ शकतो.
- २) तुमच्या परिसरातील गणेश मंडळातर्फे तुम्ही शेजारच्या काकांकडे किंवा एखाद्या दुकानमालकांकडे वर्गणी मागण्यास गेला असता त्यांच्यात व तुमच्यात काय संवाद घडेल याची कल्पना करा व तो संवाद लिहून काढा. वर्गात सादर करा.

संवादलेखन करा.

- ३) इ. दहावीच्या परीक्षेत उत्तम गुण मिळवून उत्तीर्ण झालेल्या तुमच्या भावाने पुढे काय करावे ? कोणते क्षेत्र निवडावे ? याबाबत तुमच्या घरातील भाऊ, आई, वडील व तुम्ही यांच्यात होणाऱ्या संवादाची कल्पना करा व संवाद लिहून काढा. त्याचे नाट्यीकरण करून सादर करा.

गटातील विद्यार्थ्यांनी विविध भूमिकांचे सादीकरण करावे. (संहिता एकच चालेल)

विद्यार्थ्यांना उपयोजित लेखनातील घटकांचे परिपूर्ण आकलन झाल्यानंतर त्याचा सरावही शिक्षकांनी करून घ्यावा. विद्यार्थ्यांना घटक व त्या अनुषंगाने विषय घ्यावे. वैयक्तिक वा गटचर्चेने विद्यार्थ्यांनी त्या घटकांचा त्यांच्या तंत्रानुसार अभ्यास करून स्वकल्पना, स्वविचाराने सादीकरणाचा सराव करावा. प्रत्यक्ष मूल्यमापनासाठी घेतल्या जाणारे सादीकरण, निबंध स्पर्धाइ. मात्र पूर्वनियोजित सरावातून घेतल्या जाऊ नयेत. तर स्पर्धेच्या परीक्षेच्या स्वरूपातच घेतल्या जाव्यात. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांची लेखी संहिता, त्यांचे निरीक्षण, आत्मविश्वास, संवादकौशल्य, गटातील सहभाग, गटातील समन्वय यांच्या लेखी नोंदी ठेवाव्यात. म्हणजे प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे गुणदान वस्तुनिष्ठ होईल.

सादीकरणातून वर निर्दिष्ट केलेल्या उच्चबोधात्मक क्षमतांच्या विकसनाने सभाधीटपणा, मुलाखतीची तयारी व बरोबर संवादकौशल्य हे अत्यंत महत्त्वाचे कौशल्य प्राप्त होणे सहजसाध्य होईल.

३) उपक्रम - १० गुण

पाठ्यपुस्तकात प्रत्येकच पाठाखाली पाठ्यघटकाला अनुकूल असे उपक्रम दिले जातात. यापूर्वीही दिले जात होते; परंतु त्यांचा मूल्यमापनात समावेश नसल्यामुळे त्याकडे गांभीर्यानि बघितले जात नव्हते असे खेदाने म्हणावे लागेल. आता मात्र पाठ्यपुस्तकातील उपक्रमाचा अंतर्गत मूल्यमापनात समावेश करण्यात आला आहे.

उपक्रमाच्या तयारीसाठी विद्यार्थ्यांनी ग्रंथालय, माहितीचे स्रोत व आंतरजालाचा वापर माहिती संकलनासाठी करणे अपेक्षित आहे. अर्थातच ज्ञानरचनावादातील ‘सुविधादाता’ ही भूमिका निभावणारे शिक्षक यासाठी मार्गदर्शन करतीलच. मुख्य म्हणजे उपक्रमाच्या विषयाचा सहसंबंध शालाबाबू जीवनाशी जोडला जाणेही महत्त्वाचे आहे.

उपक्रम घटक सादरीकरणाची उदा.

- १) तुमच्या परिसरात बोलल्या जाणाऱ्या बोलीभाषांबद्दल माहिती मिळवा. त्या बोलीभाषेतील शब्द व त्यासाठी मराठी भाषेत वापरला जाणारा प्रचलित शब्द व अर्थ असा संग्रह तयार करा. (भाषिक समृद्धी)
- २) आपल्याशी जन्माने जोडली गेलेली नाती व सहवासाने जोडली गेलेली नाती यांची यादी करा प्रत्येक नात्याचे तुमच्या आयुष्यातील महत्त्व सोदाहरण लिहा. (पाठ-नात्यांची घट्ट विणवर आधारित)

कोणत्याही भाषेचा भाषिक विकास व भाषा समृद्धी ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी सतत केल्या जाणाऱ्या कृतींचा समूह म्हणजे उपक्रम होय. विद्यार्थ्यांनी अंतर्गत मूल्यमापनासाठी १० गुणांसाठी उपक्रम करवून

घेणे अपेक्षित आहे.

उपक्रम पाठ्यपुस्तकातील पाठाखाली दिलेल्या स्वाध्यायातून निवडणे अपेक्षित आहे. उपक्रम हे व्यक्तिगत न करता गटात करणे अपेक्षित आहे. त्यासाठी ३/३ किंवा ५/५ विद्यार्थ्यांचे गट तयार करावे. (गट जास्त विद्यार्थ्यांचा नसावा) प्रत्येक गटाला स्वतंत्र उपक्रम द्यावा व तो गटाने तयार करून लिखित स्वरूपात सादर करावा. संपूर्ण गटाने अहवालाची एकच लिखित प्रत तयार केली असली तरी प्रत्येक विद्यार्थ्याला केलेली कृती प्रक्रिया मांडता आली पाहिजे त्यातून त्या त्या विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग समजून योग्य मूल्यमापन करणे शक्य होईल. एका सत्रासाठी गटनिहाय एक उपक्रम व प्रत्येक सत्रासाठी स्वतंत्र उपक्रम असावा.

उपक्रम भाषिक ज्ञान वाढविणारे, सहज उपलब्ध साहित्यातून करता येणारे, विद्यार्थ्यांच्या वयोगट व अनुभवविश्वास योग्य असावे. फार किलष्ट वा माहिती प्राप्त करण्यास अवघड असे उपक्रम निवडले जाऊ नयेत.

प्रत्येक विद्यार्थ्यांचा उपक्रम निर्मितीतील सहभाग, संघभावना, सहकार्यात्मक सहभाग यांचा गुणांकनासाठी विचार जरूर करावा. सर्व नोंदी लेखी ठेवाव्या म्हणजे मूल्यमापन वस्तुनिष्ठ होईल. निर्दोष मूल्यमापनासाठी मूल्यमापनात व्यक्तिसापेक्षता येऊ न देणे हे प्रत्येक शिक्षकाचे कर्तव्यच होय.

४) क्षमता वाचन

पाठ्यपुस्तकामध्ये क्षमता क्षेत्रे व त्याअंतर्गत क्षमता विधाने नमूद केलेली आहेत. त्यांचा आपण अभ्यास केलेला आहे. आपला विद्यार्थी जेव्हा इ. नववी उत्तीर्ण होईल तेव्हा त्याने किमान कोणत्या क्षमता प्राप्त केलेल्या असाव्यात याची स्पष्ट कल्पना आपल्याला

क्षमताविधानांमधून मिळते. विद्यार्थ्यांच्या ज्ञान, आकलन, उपयोजन या निम्न बोधात्मक क्षमतेबरोबर संश्लेषण, विश्लेषण, वर्गीकरण, तार्किक विचार, कार्यकारण भाव, रसास्वाद, रसग्रहण/समीक्षा या क्षमता विकसित व्हाव्यात हे अपेक्षित उद्दिदष्ट आहे. पाठ्यपुस्तकातील स्वाध्याय त्यातील प्रत्येक कृती ही कोणती ना कोणती तरी क्षमता लक्षात घेऊन तयार करण्यात आली आहे हे लक्षात घ्यावे.

शिक्षकांनी पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक कृती ही कोणत्या क्षमतेचे मापन करते याचा अभ्यास करावा. व त्याच अनुषंगाने आपली अध्यापन पद्धती असावी हे अपेक्षित आहे. विद्यार्थ्यांच्या कोणत्या क्षमता विकसित झाल्यात ह्याचे मूल्यमापन स्वाध्यायातून अर्थातच कृतिपत्रिकेतून होणेही अपेक्षित आहे. श्रवण, वाचन, भाषण-संभाषण व लेखन ही भाषेची मूलभूत कौशल्ये आहेत. या कौशल्यांच्या अंतर्गत येणाऱ्या क्षमता विद्यार्थ्यांनी प्राप्त कराव्या हे भाषेचे प्रमुख उद्दिदष्ट आहे. या क्षमताप्राप्तीच्या मूल्यमापनासाठी आता आपल्याला स्वतंत्रपणे आखणी करायला हवी.

क्षमतामापन या अंतर्गत या कौशल्याचे मूल्यमापन करण्यासाठी काही घटकांचे जाणीवपूर्वक नियोजन करणे हे महत्त्वाचे आहे.

संभाषण या क्षमतेच्या मूल्यमापनासाठी कविता पाठांतर - कवितेचे अभिवाचन - सादरीकरण - यांसाठी स्पर्धेचे आयोजन करता येईल.

एखादा वैचारिक विषय घेऊन त्यावर गटचर्चा/परिसंवाद आयोजित करता येईल. गटचर्चेत सहभागी झालेल्या विद्यार्थ्यांच्या सहभागावरून संभाषण कौशल्याचे मूल्यमापन करता येईल. वक्तृत्वस्पर्धा,

अनुभवकथन स्पर्धा यातून विद्यार्थ्यांच्या संभाषणकौशल्याचे मूल्यमापन करता येईल. वक्तृत्वस्पर्धा, अनुभवकथन स्पर्धा यांतून विद्यार्थ्यांच्या भाषणकौशल्याचे मूल्यमापन करता येईल.

अंतर्गत मूल्यमापनासाठी वरील तिन्ही घटकांसाठीचे प्रत्येक सत्रात स्वतंत्रपणे आयोजन करणे अनिवार्य आहे. तरीही आपल्या विद्यार्थ्यांमधील कल्पनाशक्ती, सृजनशीलता, कृतिशीलता व संघभावना यांबाबत शिक्षकांनी नेहमीच नोंद घ्यावी. तरच विद्यार्थ्यांचे सातत्यपूर्ण व सर्वकष मूल्यमापन होईल.

समारोप :

शाळा ही समाजाची छोटी प्रतिकृती आहे. आजचा विद्यार्थी हा उद्या सुजाण नागरिक म्हणून समाजात सहभागी होणार आहे. त्याची समाजाला सामरे जाण्याची तयारी शाळेतच होणे आवश्यक आहे व हेच या अंतर्गत मूल्यमापनाच्या घटकांमधून आपल्याला साध्य करावयाचे आहे. अंतर्गत मूल्यमापनाच्या प्रक्रियेमधून गटात काम करताना दुसऱ्याचे ऐकून घेणे, इतरांच्या मताचा आदर करणे, त्यावर विचार करूनच आपले मत बनवणे, गटातील इतरांशी जुळवून घेणे या आवश्यक गुणांबरोबर आत्मविश्वासाने, स्वतःचे विचार ठामपणे मांडता घेणे, आपले मत पटवून देता घेणे व मुख्य म्हणजे सुसंवादी माणूस घडणे हेही विद्यार्थी आत्मसात करतील अशी अपेक्षा आहे.

मुक्तपणे अभिव्यक्त होणारा - नीतीवंत, कृतिवंत, विचारवंत माणूस घडविणाऱ्या ह्या संपूर्ण प्रक्रियेसाठी मनापासून शुभेच्छा !

Preparing Learners to Deal with Activity - Based Testing

- Jnanesh Bawikar
 9146898303

- **AVOID offering help when, it is not needed,**
- **Remember you are a FACILITATOR.**
- **'Mistakes are landmarks of LEARNING'.**

Any change makes it difficult for learners to get accustomed to it. The same can be said about the newly introduced 'Activity - based' testing.

So far, W/H questions were all almost exclusive part of testing. While dealing with 'WH' questions, the W/H word was the main clue, for example 'who' demanded the name of a person, 'which' asked for a specific thing or aspect, 'where' - a particular place while 'why' called for a reason, and 'How' indicated the process. But all such questions were based mostly on rote learning or and memory.

This is not so with 'Activity-based tests, where not only the question but also the presentation of answers varies with every new item, as specified in the question / activity.

For example, if you are instructed to use a web for your answer you will have to use that particular type of presentation. Such various forms are many like, true or false, table, pie-chart, tree diagram, flow chart, multiple choice, arranging events in proper order and so on.

It follows, therefore that the teacher must prepare the learners to make them ready for such a test by -

- i) making them familiar with every type of varied forms of presenting the answer,
- ii) develop their ability to think faster, more clearly and with a sharper focus.

The above - mentioned skills can be developed only through - PRACTICE by the LEARNERS, making them better Readers through the practice of the different sub-skills of reading like :

- i) scanning, which needs focused mind to look for specific fact etc.
- ii) skimming
- iii) skipping

These two skills consist of overlooking parts of the given passage which are not directly connected with the point which is relevant.

Out of the various new types of questions in the form of activities, multiple choice questions, 'match the following', 'complete the following' and 'true or false', are comparatively easier for learners to get used to. But of course, while dealing with the types of activities, learners need to have more clarity and a sharper focus.

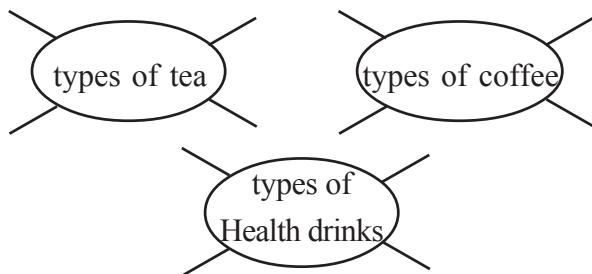
In the new textbook (My English coursebook Std. Nine) there is a scope for the teacher to create activities which will help learners to develop various skills of presenting the information in the expected forms. **But the**

teacher will have to put in a little extra effort and make learners actually practise various forms of presentation in the class.

This will also help him to deal with information transfer with improved clarity and accuracy.

- i) Flow-chart / web / table / tree diagram : All these forms of presentation could be used for preparing learners to deal with them more skilfully.

For example, after making learners complete the webs on pg. 17 ('The story of Tea'), you could ask them to complete following webs.

Encourage learners to come up with the points like green tea, leaf tea, CTC, tea powder. AVOID HELPING LEARNERS as far as possible. At the most you may give them clues. In case of coffee, give learners time to visit the coffee shop where coffee beans are ground. And they are sure to come up with types of coffee like peaberry, robusta, plantation etc.

For warming up activity you may talk about types of tea and coffee beverages e.g. black tea/coffee, cold tea/coffee, mild/strong tea/coffee etc.

Starting with the 'Chit-chat' questions (Pg.17)you could ask learners to present flow chart using process of making tea / coffee. The above mentioned activity should also be used for making learners practise 'table' and 'tree-chart'.

Remember,

- Learners cannot be expected to use

these forms of presentation efficiently without any practice.

- The teacher need not check the work done by students. Arranging for group and pair work the teacher can get the work checked by the partner (pair - work) or the group leader (group-work)

While learners are at work

- AVOID offering help when, in fact, it is not needed. Remember, Learners can help THEMSELVES.
- At the most a hint or a clue can be provided. Remember you are a FACILITATOR. Hence, you must be aware of your limitations.
- DON'T worry about the learners' mistakes. Don't forget the maxim 'Mistakes are landmarks of LEARNING'. Learners learn better through their own mistakes and by correcting them, themselves.

It is almost like 'No mistakes - no learning'.

In this way your classroom will be a great laboratory of CONSTRUCTIVISM, where LEARNERS THEMSELVES, learn by doing, and performing.

In lessons like 'Great Scientists' (3.5) and 'Reading Works of Art' 4.2) teachers have more scope for similar activities.

My best wishes for teachers of English and the learners.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ पुणे

सर्वें नं ८३२ ए, फायनल प्लॉट नं. १७८ व १७९, भांबुर्डा शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००४.

फो.नं.०२०-२५७०५००० ई-मेल secretary.stateboard@msbsbhs.ac.in फॅक्स नं.०२०-२५६६५८०७

परिपत्रक

परिपत्रक क्र.रा.मं./संशोधन/विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या (दिव्यांग) विद्यार्थ्यांसाठीच्या विषय
योजनेबाबत/ मूल्यमापन योजना /५२८४ पुणे, दिनांक : १८ ऑक्टोबर, २०१७

विषय - माध्यमिक स्तरावरील इ.९वीच्या विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या (दिव्यांग)

विषययोजना व मूल्यमापन योजनेच्या कार्यवाहीबाबत.

संदर्भ - १. शासन निर्णय क्रमांक : संकीर्ण २०१५/(११९-अ)/एस.डी.६, दि.०८ जानेवारी, २०१६

२. शासन परिपत्रक क्रमांक : संकीर्ण २०१५/११९-अ/एस.डी.६, दि.१५ फेब्रुवारी, २०१६

३. शासन निर्णय क्रमांक : संकीर्ण २०१६/प्र.क्र.११५/१६/एस.डी.६, दिनांक ११ जानेवारी, २०१६

४. या कार्यालयाचे परिपत्रक क्रमांक : क्र.रा.मं./पापुअ/पापुई/संशोधन/इ.९वी पुनर्रचित

अभ्यासक्रम, विषययोजना व तासिका नियोजन/२२२७, दिनांक २७/४/२०१७.

५. या कार्यालयाचे परिपत्रक क्रमांक : रा.मं./पापुअ/पापुई/संशोधन/इ.९वी पुनर्रचित अभ्यासक्रम/
मूल्यपान योजना/ ३६२५, दिनांक १२/७/२०१७.

६. या कार्यालयाचे परिपत्रक क्रमांक : क्र.रा.मं./पापुअ/पापुई/संशोधन/इ.९वी पुनर्रचित अभ्यासक्रम
/ विषययोजना, तासिका नियोजन व मूल्यमापन योजना/ ३९६०, दिनांक २८/७/२०१७.

७. या कार्यालयाचे परिपत्रक क्र.रा.मं./संशोधन/विशेष गरजा असलेल्या (दिव्यांग)

विद्यार्थ्यांसाठीच्या विषय योजनेबाबत/ मूल्यमापन योजना/४३४३ पुणे४, दि. १८/०८/२०१७.

८. शासन पत्र क्र.संकीर्ण-२०१६/(२४९/१६)/एसडी-४, दि.६ ऑक्टोबर, २०१७.

या परिपत्रकाद्वारे महाराष्ट्र राज्यातील सर्व मान्यताप्राप्त माध्यमिक शाळा प्रमुखांना /
मुख्याध्यापकांना कळविण्यात येते की, इ.९वीसाठी विशेष गरजा असलेल्या दृष्टीबाधित, अध्ययन
अक्षम, कर्णबधिर, बहुविकलांग (स्पॉस्टिक), ऑटिस्टिक (स्वमर्गन), सरेबल पाल्सी, मतिमंद, गतिमंद
इत्यादी दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी मंडळाने विषय योजना, अभ्यासक्रम तयार केला आहे. तसेच उपरोक्त
संदर्भीय परिपत्रके आपणांस यापूर्वीच पाठविण्यात आलेली आहेत. विशेष गरजा असलेल्या “दिव्यांग”
विद्यार्थ्यांसाठी अनेक सोयी सवलती मंडळाने यापूर्वीच वेळोवेळी उपलब्ध करून दिलेली आहेत हे
आपणांस विदित आहेच.

कर्णबधिर, अंध, अपंग, दृष्टीदोष असलेल्या व अध्ययन अक्षमता असलेल्या विद्यार्थ्यांना
“गणिताबरोबर (७६) (इ.७वीचे अंकगणित)” “कार्यानुभव” विषय घेण्याची सुविधा उपलब्ध करून दिलेली
आहे. “अंध” विद्यार्थ्यांना फक्त “गणिताबरोबर” “कार्यशिक्षणाच्या विषयातील कोणताही एक विषय”
घेता येईल. “कर्णबधिर” विद्यार्थ्यांना “दोन भाषांऐवजी” व “गणिताबरोबर” “कार्यशिक्षण या विषयातील
कोणताही एक विषय” प्रत्येक विषयाला पर्याय म्हणून घेता येईल. “बहुविकलांग” विद्यार्थ्यांना “दोन

भाषांऐवजी” व “गणिताबरोबर” “कार्यशिक्षण या विषयातील कोणताही एक विषय” प्रत्येक विषयाला पर्याय म्हणून घेता येईल. “अद्ययन अक्षमता” असलेल्या विद्यार्थ्यांना “एका भाषांऐवजी” व “गणिताबरोबर” “कार्यशिक्षण या विषयातील कोणताही एक विषय” विषयाला पर्याय म्हणून घेता येईल. “ऑठिस्टीक” विद्यार्थ्यांना “गणिताबरोबर” तसेच “२ भाषा विषयांऐवजी” “कार्यशिक्षण विषयांतर्गत ९ विषयांपैकी विषय” निवडण्याची सोय आहे. “कार्यशिक्षण या विषयातील पुढे नमूद केलेल्या ०९ विषयांपैकी कोणताही एक विषय” विषयाला पर्याय म्हणून घेता येईल.

१. घरगुती विद्युत उपकरणे - (J-1)
२. दृथ व दृधाचे पदार्थ - (J-5)
३. हस्तभरतकाम - (J-9)
४. शिवण्यंत्राद्वारे शिलाई व शिवण्यंत्राची निगा व दुरुस्ती - (K-1)
५. टाकाऊ वस्तूपासून सौंदर्यकृती - (K-5)
६. पाककला - (L-7)
७. भारतीय संगीत - (M-3)
८. चित्रकला व रंगकाम - (M-6)
९. कागदकाम, पुढाकाम आणि पुस्तक बांधणी - (M-7)

जून २०१२ पासून “कार्यशिक्षण” या विषयाची पुस्तके उपलब्ध आहेत. परंतु हे सर्वच विषय “विशेष गरजा असलेले दिव्यांग विद्यार्थी” त्यांच्यातील शारीरीक दोषांच्या कमतरतेमुळे विषय परिचित झालेले आहेत. त्यामुळे यावर्षी इ.९वीच्या वर्गात जे विद्यार्थी सामान्य शाळेत शिक्षण घेत आहेत त्यांना या “कार्यशिक्षण” विषयाबाबत शाळेत या विषयांतर्गत जो विषय श्रेणीसाठी शिकविला जात होता, त्याबाबत संपूर्ण माहिती असणार आहे. त्यांची परीक्षा ही त्यात्या शाळेत मंडळ नियमाप्रमाणे घेण्यात यावी. परंतु ज्या “विशेष गरजा असलेल्या दिव्यांग विद्यार्थ्यांनी” हा “कार्यानुभव विषय” “भाषेसाठी पर्यायी विषय” म्हणून घेतला असेल, तर त्या विषयाच्या अभ्यासक्रमाप्रमाणे परीक्षा आयोजित करावी. (कारण अनेक विशेष शाळेत (special school) या पुस्तकेतील अभ्यासक्रमाप्रमाणे शिकविले जात आहे.)

इ.९वीच्या प्रचलित भाषा विषय योजनेत कोणताही बदल केलेला नाही. शैक्षणिक वर्ष २०१२-१३ पासून “कार्यशिक्षण” या विषयाची नवीन मूल्यमापन योजना मंडळाने तयार केलेली आहे. विशेष गरजा असलेले जे विद्यार्थी सामान्य शाळेत शिक्षण घेत आहेत. त्यांना फक्त कार्यशिक्षण या विषयाची मूल्यमापन योजना प्रचलित प्रमाणेच राहील, त्यात कोणताही बदल नाही. परंतु, विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांनी भाषाऐवजी गणित या विषयाबरोबर कार्यशिक्षणातील कोणताही विषय भाषेला किंवा गणिता बरोबर पर्याय म्हणून घेतलेला असेल तर, त्याच विद्यार्थ्यांसाठी मूल्यमापन योजना लेखी गुण - २५, वार्षिक काम - २५, व प्रात्यक्षिक परीक्षा ५० गुण अशी एकूण १०० गुणांची राहील.

“विज्ञान आणि तंत्रज्ञान” या विषयासाठी शरीरशास्त्र, आरोग्यशास्त्र व गृहशास्त्र हा पर्यायी विषय अभ्यासण्याची, प्रचलित पद्धतीप्रमाणेच सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे. त्यामध्ये कोणताही बदल करण्यात आलेला नाही. शरीरशास्त्र भाग-१ ३० गुण, गृहशास्त्र ३० गुण, प्रयोगपरीक्षा २० गुण, २० गुण कृतिपुस्तिका याप्रमाणे एकूण १०० गुणांची राहील.

सन २०१७-१८ या शैक्षणिक वर्षापासून इयत्ता ९वीच्या “कार्यशिक्षण” या विषयाची कार्यवाही करण्यात यावी, तसेच सन २०१८-१९ या शैक्षणिक वर्षापासून इ.१०वीच्या “कार्यशिक्षण” या विषयाची कार्यवाही करण्यात यावी.

तरी, आपल्या माध्यमिक शाळेतील शिक्षक, विद्यार्थी, पालक यांच्या निदर्शनास सदर बाब आणावी. परिपत्रकानुसार योग्य ती कार्यवाही करण्यात यावी. सदर परिपत्रक मंडळाच्या www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in या संकेत स्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहे.

स्वाक्षरीत/-

कृष्णकुमार पाटील
सचिव
राज्यमंडळ, पुणे ४.

शिक्षण संचालनालय (माध्यमिक व उच्च माध्यमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे ४११००९.

शिक्षण संचालनालय (माध्यमिक व उच्च माध्यमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे मार्फत विद्यार्थ्यांसाठी राबविण्यात येत असलेल्या महाराष्ट्र शासनाच्या विविध शिष्यवृत्ती योजना.

MAHADBT PORTAL

१) उच्च प्राथमिक शिष्यवृत्ती (इ. ५ वी) व माध्यमिक शिष्यवृत्ती (इ. ८ वी) :-

राज्यात गुणवंत विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य परीक्षा परिषदेमार्फत घेण्यात येत असलेल्या स्पर्धात्मक परीक्षांच्या निकालावर प्रामुख्याने गुणवत्तेनुसार उच्च प्राथमिक (इ. ५ वी) व माध्यमिक (इ. ८ वी) शाळांतील विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्त्या दिल्या जातात. ही शिष्यवृत्ती विद्यार्थ्यांची समाधानकारक प्रगती व चांगल्या वर्तणुकीच्या आधारे पुढे चालू राहते. उच्च प्राथमिक शिष्यवृत्तीचा (इ. ५ वी) कालावधी ३ वर्ष व माध्यमिक शिष्यवृत्ती (इ. ८ वी) कालावधी २ वर्ष आहे. ही शिष्यवृत्ती शैक्षणिक वर्षातील १० महिन्यांसाठी दिली जाते. शैक्षणिक वर्ष २०१७ मधील माहे फेब्रुवारी २०१७ च्या परीक्षेमधील अर्हताधारक विद्यार्थ्यांनी शिष्यवृत्तीसाठी ऑनलाईन अर्ज भरावयाचे आहेत.

२) कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना देण्यात येणाऱ्या शासकीय खुली गुणवत्ता शिष्यवृत्ती :-

माध्यमिक शालांत परीक्षेत कमीत कमी ६० टक्के गुण मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांना गुणवत्तेनुसार ही शिष्यवृत्ती देण्यात येते. समाधानकारक प्रगती आणि कनिष्ठ महाविद्यालय पहिल्या वर्षाच्या (इ. ११ वी) अखेरीस घेण्यात येणाऱ्या परीक्षेत किमान ४५% गुण मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांना या शिष्यवृत्त्या इ. १२ वी मध्ये पुढे चालू राहतात. सदर योजना अनुदानित शाळांमधील विद्यार्थ्यांसाठी लागू आहे.

३) आर्थिकदृष्ट्या मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना राज्य शासनाची खुली गुणवत्ता शिष्यवृत्ती :-

आर्थिकदृष्ट्या मागासप्रवर्गातील हुशार मुळे/मुली जे माध्यमिक शालांत परीक्षेत पहिल्या वेळी शेकडा ५० टक्के गुण मिळवून उत्तीर्ण झाले आहेत अशांना पुढील उच्च शिक्षणापासून वंचित राहू नये म्हणून सदर शिष्यवृत्ती दिली जाते. इ. ११ वी मध्ये ५० टक्के गुण मिळवून पहिल्याच वेळी उत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्यांना ही शिष्यवृत्ती १२ वी पर्यंत चालू राहते. सदर शिष्यवृत्तीसाठी पालकांचे वार्षिक उत्पन्न रु. ३०,०००/- पेक्षा जास्त नसावे. सदर योजना अनुदानित व विनाअनुदानित शाळांमधील विद्यार्थ्यांसाठी लागू आहे.

४) संस्कृत शिक्षण माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांना भारत सरकारच्या शिष्यवृत्त्या :-

माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळेमधील विद्यार्थ्यांना संस्कृत भाषेच्या अभ्यासाकडे आकर्षित करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना संस्कृत भाषेच्या गुणवत्ता शिष्यवृत्त्या दिल्या जातात. इयत्ता ८ वी मधील वार्षिक परीक्षेमध्ये संस्कृत या विषयात प्राप्त केलेल्या गुणवत्तेवर इयत्ता ९ वी व १० वी आणि १० वीच्या गुणवत्तेवर इयत्ता ११ वी व १२ वी मध्ये शिष्यवृत्ती प्रदान केली जाते. सदर योजना अनुदानित शाळांमधील विद्यार्थ्यांसाठी लागू आहे.

टिपा : १) पात्रतेचे निकष : www.mahadbt.gov.in वर ज्ञान बँक (Knowledge Bank) या ठिकाणी उपलब्ध आहेत. २) वरील योजनांची मंजूर रक्कम विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आधार संलग्नित बँक खात्यामध्ये जमा करण्यात येईल. त्याकरिता विद्यार्थ्यांनी आपले आधार कार्ड क्रमांक बँक खात्याशी संलग्नित करून घ्यावे.

वरील योजनांचा लाभ घेण्यासाठी अर्ज करण्याची पद्धत :

१) सन २०१७-१८ पासून विद्यार्थ्यांनी वरील योजनांचे ऑनलाईन अर्ज महाराष्ट्र शासनाकडून नव्याने तयार करण्यात आलेल्या राज्यस्तरीय डीबीटी पोर्टल MAHADBT PORTAL (www.mahadbt.gov.in) वर देण्यात आलेल्या युजर मॅन्युअल/एफएक्यु चा वापर करून ऑनलाईन पद्धतीने भरून घ्यावे.

२) ज्या विद्यार्थ्यांचे आधार कार्ड नंबर मोबाईल नंबरशी संलग्नित नाहीत त्यांनी जवळच्या आधार केंद्रावर जाऊन आपले आधार कार्ड नंबर मोबाईल नंबरशी संलग्नित करून घ्यावेत.

महत्वाची सूचना : सर्व शाळांच्या मुख्याध्यापकांना सूचना देण्यात येते की, उपरोक्त योजनांची माहिती शाळेच्या दर्शनी भागातील सूचना फलकावर कायमस्वरूपी लावावी व पात्र विद्यार्थ्यांना वरील योजनांचे अर्ज ऑनलाईन पद्धतीने भरण्यासाठी सहकार्य करावे व विद्यार्थ्यांच्या ऑनलाईन भरलेल्या अर्जांची पुढील कार्यवाहीसाठी ऑनलाईन पद्धतीने छाननी करावी.

स्वाक्षरीत / -

(गंगाधर म्हमाणे)
नोडल ऑफिसर तथा शिक्षण संचालक
शिक्षण संचालनालय

(माध्यमिक व उच्च माध्यमिक) महाराष्ट्र राज्य पुणे १

जाहीर निवेदन

उच्च माध्यमिक शिक्षकांच्या सेवांतर्गत प्रशिक्षण २०१८ साठी
तज मार्गदर्शक नियुक्तीबाबत

उच्च माध्यमिक शिक्षकांचे वरिष्ठ वेतनश्रेणी व निवडश्रेणी सेवान्तर्गत प्रशिक्षण:-

- १) ज्या उच्च माध्यमिक शिक्षकांची सेवा १२ वर्ष व त्याहून अधिक झालेली आहे अशा उच्च माध्यमिक शिक्षकांसाठी “वरिष्ठ वेतनश्रेणी विषय निहाय १० दिवसाचे प्रत्यक्ष प्रशिक्षण व संबंधितांचे ११ दिवसांचे गृहकार्य पूर्ण करणे” याचे आयोजन मंडळामार्फत करण्यात येते.
- २) ज्या उच्च माध्यमिक शिक्षकांची सेवा २४ वर्ष पूर्ण झालेली आहे व ज्यांनी एम.एड. अथवा एम.फील. अथवा पी.एच.डी. अथवा एम.एस.ए.सी.आय.टी.(MSACIT) या संगणक अभ्यासक्रमाची शैक्षणिक अर्हता पूर्ण केलेली आहे अशा अर्हताप्राप्त शिक्षकांसाठी “निवडश्रेणी विषय निहाय ५ दिवसांचे प्रत्यक्ष प्रशिक्षण व १६ दिवसांचे गृहकार्य पूर्ण करणे” याचे आयोजन मंडळामार्फत करण्यात येते.

उपरोक्त दोन्ही प्रशिक्षणाचे आयोजन माहे मे/जून २०१८ मध्ये विभागीय मंडळनिहाय करण्याचे नियोजित आहे. या प्रशिक्षणासाठी जास्तीत जास्त ॲनलाईन पद्धतीचा वापर करण्यात येणार आहे. या प्रत्यक्ष प्रशिक्षणापूर्वी तजमार्गदर्शकांसाठी ३/४ दिवसांचे राज्यस्तरीय प्रशिक्षण एप्रिल/मे २०१८ मध्ये आयोजित करण्यात येईल. सदर प्रशिक्षणामध्ये तज मार्गदर्शक म्हणून काम करण्याची इच्छा असलेल्या शिक्षकांनी आपली माहिती खाली दिलेल्या पात्रतेच्या निकाशानुसार वरिष्ठ वेतनश्रेणी किंवा ‘निवडश्रेणी’ प्रशिक्षणाच्या तज मार्गदर्शकांसाठी दिलेला फॉर्म <http://traning.mh-hsc.ac.in> या लिंकवर Online भरावा. सदर निवेदन मंडळाची वेबसाईट www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in वर ही उपलब्ध करून दिलेले आहे.

तज मार्गदर्शक पदासाठी अर्हता/पात्रता

वरिष्ठ श्रेणी व निवड श्रेणी प्रशिक्षणासाठी तजांची समान आवश्यक पात्रता:

(१) वरिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षक	(२) विद्यापीठ स्तरावरील शिक्षक
(३) शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शिक्षक	(४) कनिष्ठ महाविद्यालयातील शिक्षक

वरिष्ठ श्रेणी प्रशिक्षण तजांसाठी अर्हता:

- १) क.महाविद्यालयातील शिक्षकांचा शैक्षणिक अनुभव किमान १२ वर्ष सेवा पूर्ण झालेला असावा.
- २) क.महाविद्यालयातील शिक्षकांचे स्वतःचे वरिष्ठ श्रेणी प्रशिक्षण पूर्ण झालेले असावे.
- ३) वरिष्ठ महाविद्यालय/शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय/ विद्यापीठ स्तरावरील शिक्षकांचा शैक्षणिक अनुभाव किमान १५ वर्षांचा असावा.

निवडश्रेणी प्रशिक्षण तजांसाठी अर्हता:

- १) क.महाविद्यालयातील शिक्षकांचा शैक्षणिक अनुभव किमान २४ वर्ष सेवा पूर्ण झालेला असावा.
- २) क.महाविद्यालयातील शिक्षकांचे स्वतःचे निवडश्रेणी प्रशिक्षण पूर्ण झालेले असावे.
- ३) वरिष्ठ महाविद्यालय/शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय/ विद्यापीठ स्तरावरील शिक्षकांचा शैक्षणिक अनुभाव किमान १५ वर्षांचा असावा.

सदर भरलेल्या फॉर्मची प्रिंट काढून आपल्या क.महाविद्यालयाच्या प्राचार्यामार्फत दि.१५ जानेवारी २०१८ च्या आत राज्य मंडळ कार्यालयास सादर करावयाचा आहे. दोन्ही प्रशिक्षणासाठी तजांची निवड करताना ज्यांनी २०१७ च्या प्रशिक्षणात राज्यस्तर, विभागस्तर व प्रत्येक प्रशिक्षणात ज्यांनी सहभाग घेतला आहे त्यांना प्राधान्य देण्यात येईल. निवड झाल्यानंतर सर्व स्तरावरील प्रशिक्षणासाठी आवश्यकते प्रमाणे कार्य करणे बंधनकारक राहील.

दिनांक: ९५ /११/२०१८
राज्य मंडळ, पुणे-४.

स्वाक्षरीत/-
(कृष्णकुमार पाटील)
सचिव
राज्य मंडळ, पुणे.

वाचकांचे अभिप्राय

सप्रेम नमस्कार,

मी आपला नियमित वाचक आहे. नुकताच मी ऑक्टोबर २०१७ चा अंक वाचला. खरोखरच नावाप्रमाणे वाचकांच्या मनात, शिक्षणाचे (ज्ञानाचे) सर्वोच्च संक्रमण करणारा हा अंक आहे. यातील ‘वाचनातून घडले यशवंतरावजी चव्हाण’ हा लेख म्हणजे वॉटसअॅप, फेसबुक आणि ट्युटरच्या आभासी दुनियेतून बाहेर काढून वाचकाच्या मनात ‘वाचन प्रेरणा दिनाच्या’ निमित्ताने खन्या अर्थने वाचनाची अनोखी ऊर्जा निर्माण करणारा आहे. ‘काय शिकवायचे’ हा डॉ. उमेश प्रधान यांचा लेख म्हणजे जुन्या अध्यापन पद्धतीनी चिकटून अध्यापन करणाऱ्या अध्यापकांच्या डोळ्यात सुधारणावादाचे समर्पक अंजन घालणारा आहे. शिकवणे म्हणजे माहितीचे भेंडोले विद्यार्थ्यांच्या डोक्यात कोंबणे नव्हे तर त्याच्या कौशल्यांचा अनुकूलातांचा विकास महत्वाचा आहे याचे कालसापेक्ष अन समर्पक ज्ञानाचे भांडार म्हणजे हा लेख आहे. संगीता देसाई यांचा ‘माध्यमिक शिक्षण व व्यक्तिमत्त्व विकास’ हा लेख तर उपक्रमशील शिक्षकांसाठी उपक्रमांची मेजवानीच आहे. विद्यार्थी व्यक्तिमत्त्व विकास व उपक्रमांची आवश्यकता यातून लक्षात आली.

एकूणच हा अंक म्हणजे खन्या अर्थने ज्ञानाचे भांडार आहे. थोडक्यात हा अंक म्हणजे घागर में सागर आहे.

श्री. संभाजी जयसिंग सदामते

श्री. मच्छिंद्रनाथ हायस्कूल, येडे मच्छिंद्र, ता. वाळवा जि. सांगली

मो. नं. ९४२११३१६०९

सप्रेम नमस्कार,

आमच्या शाळेत दर महिन्याता ‘शिक्षण संक्रमण’ अंक येतो.

ऑक्टोबर २०१७ चा ‘शिक्षण संक्रमण’ अंक पूर्ण वाचला. सर्वांनी संग्रही ठेवावा असे या अंकाचे स्वरूप आहे. ‘वाचनातून घडले यशवंतरावजी चव्हाण’ हा लेख खूपच आवडला. तसेच ‘डॉ. ए. पी. जे अब्दुल कलाम यांचे शिक्षणविषयक विचार’ हाही लेख चांगला आहे. ‘इतिहासाच्या पाठ्यपुस्तकातील उपक्रम व सुटीचा सदुपयोग’ या लेखाची मदत शिक्षकांना इ. ७ वी चे अध्यापन करताना नक्की होईल. ‘भाषाविकासाचे प्रभावी साधन : इयत्ता सातवी बालभारती’ हा ही लेख शिक्षकांसाठी मार्गदर्शक आहे.

‘काय शिकवायचे आहे?’ या लेखातून ‘शिकविण्याच्या पद्धतीमध्ये बदल करणे हाच या शैक्षणिक वर्षाचा खरा संकल्प होईल.’ या वाक्याचे चिंतन करणे आवश्यक आहे. तरच भावी पिढी सक्षम होईल असे वाटते. ‘मराठी अध्यापनात शब्दकोड्यांचा वापर’ या लेखातून कोडी तयार करण्याची प्रेरणा मिळाली. ‘माध्यमिक शिक्षणातून व्यक्तिमत्त्व विकास’ हा निबंधही उपयुक्त आहे.

एकूणच हा अंक दर्जेदार असून सर्व शिक्षकांना उपयुक्त आहे.

सौ. स्मिता महेंद्र वाघचौरे
कुमुद विद्यामंदिर – देवनार

९६६४१४४१२०

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ

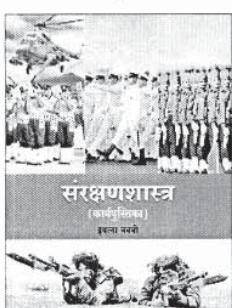

'बालभारती' सेनापती बापट मार्ग, पुणे ४११ ००४ दूरध्वनी : ०२०-२५६५९४६५/६६/६८

इयता नववी पुनर्वित अभ्यासक्रमावर आधारित पाठ्यपुस्तक मंडळाची नवीन प्रकाशने

**विज्ञान आणि तंत्रज्ञान
प्रात्यक्षिक कार्य
नोंदवही**
(मराठी आणि इंग्रजी माध्यम)

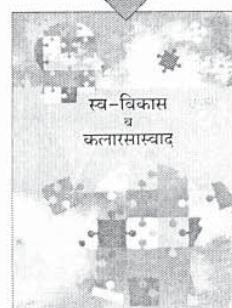
संरक्षणशास्त्र
(ऐच्छिक श्रेणी विषय)

मराठी, हिंदी, इंग्रजी,
उर्दू भाषा माध्यमांमध्ये

**स्व-विकास व
कलारसास्वाद**
(अनिवार्य श्रेणी विषय)

मराठी, हिंदी, इंग्रजी, सिंधी,
उर्दू, गुजराती, कन्नड, तेलुगु
भाषा माध्यमांमध्ये

नोंदवहीची वैशिष्ट्ये – (१) पाठ्यपुस्तकावर आधारित प्रयोग (२) मूल्यमापन योजनेनुसार प्रात्यक्षिकांचा समावेश (३) प्रात्यक्षिकांची पेपर व सत्रनिहाय विभागणी (४) बहुपर्यायी प्रश्नांचा भरपूर सराव (५) मुक्तोत्तरी प्रश्नांचा समावेश (६) प्रयोगकौशल्य विकासास भरपूर वाव (७) विविध चित्रे व आकृत्यांचा समावेश

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाच्या सर्व विभागीय भांडारांमध्ये उपलब्ध.

- (१) पुणे – फोन : २५६५९४६५ (२) कोल्हापूर – फोन : २४६८५७६ (३) गोरेगाव पश्चिम (मुंबई) – फोन : २८७७९८५४२
- (४) पनवेल – फोन : २७४६२६४५ (५) नाशिक – फोन : २३९१५११ (६) औरंगाबाद – फोन : २३३२९७७
- (७) नागपूर – फोन : २५४७७१६/२५६५०७८ (८) लातूर – फोन : २२०९३० (९) अमरावती – फोन : ५३०१६५